TABİBİN AHLÂKI
VE
BİR SAATTE ŞİFA
RİSALELERİ

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya
er-Râzî

ZEYTİNBURNU
BELEDİYESİ

Tabibin Ahlâkı

ve

Bir Saatte Şifa

Risaleleri

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya
er-Râzî

İstanbul 2013

ZEYTİNBURNU TIBBİ BİTKİLER BAHÇESİ

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ

Kitabın adı

Tabibin Ahlâkı

ve

Bir Saatte Şifa

Risaleleri

Müellif

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya

er-Râzî

Yayınlayan

Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi

Merkezefendi Yeniçiftlik yolu 1 • İstanbul 34015

0212 6644155 • 0533 2062338 • faks 0212 4164576

www.ztbb.org • bilgi@ztbb.org

Yapım

Fotografika

Tasarım uygulama

Abdusselam Ferşatoğlu

Baskı ve cilt

Kültür Sanat Basımevi

0212 674 0021

ISBN

978-975-00024-8-9

İÇİNDEKİLER

BİR SAATTE ŞİFA

Orijinal ismi **Ahlâku't-Tabib: Risaletun li Ebi Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî ila Badi Telamizihi** (Tabibin Ahlâkı: Râzî'nin Bazı Talebeleri İçin Yazdığı Risale) olan bu eser, 1397 H./1977 M., Daru't-Turas – Kahire 1. baskısından çevrilmiştir.

Tabibin Ahlâki

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya
er-Râzî

Takdim ve Tahkik
Dr. Abdu'l-Latif Muhammed el-Abd

Çeviri
Hikmet Akpur

TAHKİK EDENİN MUKADDİMESİ

Her türlü eksiklikden münezzeh olan Allah'a hamd ve şükürler olsun. Salat ve selam (hidayet yolunun) aydınlatıcı kandili Muhammed'e, ki Rabbi "şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin" (*Kalem suresi 4. ayet*) buyurmakla ona ikramda bulunmuş, onu şereflendirmiş ve tezkiye etmişdir.

İmdi:

Allahu Teala hikmeti gereği, medeniyet inşa etmeyi insanın gayretine bağımlı kılmışdır. İnsan, medeniyeti fikri ve vicdanıyla kurar ve hayatıyla bunu destekler. Bu ise ancak, âkıl ve hür mütefekkirin öne çıkmasıyla gerçekleşir. Medeniyet cehalet, zillet ve atalet üzerine yükselmez.

Şüphesiz bu risalenin müellifi de, hür ve inkişaf etmiş aklı, dengeli yöntemi ve güzel ahlâkı ile hayrın yayılması, kalkınma ve canlanmayı takviyede payı olması itibariyle, hür mütefekkir ve meşhur ıslahçılardandır. Bu kişi Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî'dir.

250 H./864 M. senesinde Rey şehrinde doğdu. Şaban 313 H./25 Ekim 925 M. senesinde Bağdad'da vefat etdi. Yani takriben 62 sene yaşadı.

İlim, edebiyat ve deha vatanı olan Rey'de, bu çevrenin pınarlarından içerek yetişdi. Ticaretden, sarraflıkdan, zenginlikden yüzçevirip, önceki ümmetlerin -Arab, Yunan ve Hind- mirasından beslenmek için, ilim mihrabında itikafa çekildi.

Zeka, deha, sukunet, vakar, merhamet ve adalet sevgisiyle süslü, samimiyet, iffet, insanlarla cedel ve tartışmayı en aza indirgeyen, bununla birlikde fakirlere ve hastalara iyilik eden, talebeleri himaye eden bir kimse olarak nitelendirilirdi.

Evet, o emirlerin sarayında idi, fakat onlara tabib ve nasihatçı olmakdan başka, kendi nefsi için bir lütuf peşinde değildi. Eğer Kârun kadar malı olmasını isteseydi, elbette bunu gerçekleşdirebilirdi. Tabiblerin reisi olması itibariyle şartlar onun için elverişliydi. Gerekdiğinde emirleri etkileyebilirdi. Fakat o zühd ve fikrin -zaten baki kalacak bunlardır- semerelerini hakkıyla idrak eden biriydi.

Doğrusu Filozof kanaatkardı. Lakin hakikati araştırmak hususunda ise, kanaatkar değildi. O aynı zamanda insanın kudretinin mahdud olduğunu da idrak ediyordu. O halde bir dengeyle beraber kemale ulaşmaya çabalıyordu.

Ebu Bekr er-Râzî feraset sahibiydi. Bol mikdarda olan hasımlarının eliyle tahrif edilmesinden korkduğundan dolayı, hayat hikayesini bizatihi kendi yazmışdı.

Bu siret (hayat hikayesi) ona düşmanlığa kalkışan herkesin onu tezyife yöneldiğini doğrulamakdadır. Filozof nazari ve tatbiki olarak isbat etmekde, güzel yaşantısıyla ve çeşitli telifleriyle göstermekdedir ki, insanın saadetini hedeflemekdedir.

Bu büyük mütefekkir, her hür felsefi fikri yüceltmiş, insani toplumda muazzam bir devir başlatan bir felsefeyi inşa etmişdir. İnsanlara filozofların fikirlerini, telifde ve ilimdeki kudretini gösteren kendi fikirlerini hulasaten sunarak, vuzuh, hayır, akıl ve tecrübe filozofu olduğunu göstermişdir.

Râzî, bütün kemal sıfatlarıyla, mukaddes zatının layık olduğu şekilde, Allahu Teala'ya iman ederdi. Aynı şekilde, Allah'ın rasul ve nebilerine, semavi dinlerin öğretilerine de iman ederdi. Dehrîler ve diğer cedelci fırkalar gibi, sapkın ve bağnaz mezheplerden nefret ederdi.

Râzî, ahlâkın zaruretine, medeniyetin ahlak üzerine kurulu olduğuna vurgu yapmakdan gafil değildi. Mesela, güzel ahlakdan tecrid olmuş bir tabibin, kan dökücü bir katil, insan onurunu kıran birine dönüşebileceği üzerinde düşündü.

Râzî hakiki bir filozofdu. Çünki ruhî hastalıkları teşhis ve tedavi ediyor, onları iyileştirecek devaların niteliğini belirtiyordu. O toplumdan kopuk, ayrı biri değildi. Aksine toplumun, ruhun ıslahı yoluyla ıslahını amaçlıyordu. İnsanlara söz ve amel olarak bizzat önderlik ediyordu. İnsanları, saadetlerini yitirmelerine neden olan hazcılığın karşısında iradelerini kuvvetlendirmeye, hevanın zabt-ı rabt altına alınması ve şehvetlerin hakkından gelme konusunda akıllarını çalışdırmaya yönelmeleri için uyarıyordu. Filozof ancak tecrübeye güvenerek kudret kazanmışdı. O taklidden kurtulmuş, hatasızlık iddiasından da, donuklukdan da sıyrılmışdı. Yine o, iyimserdi, öncüydü ve yenilikçiydi. Bu ise, insanın saadetinin ve hürriyetinin büyük bir parçasını teşkil eder. Bu Râzî'nin felsefesi ve marifetinin ruhuydu.

Râzî, cahillerden yüz çevirerek fikri yükseliş yönünde kendine bir yolaçmışdı. Tartışma, muğalata ve benzeri şeylerle kaybedecek vakti yokdu. Onun diğer bir sanatı da, insanın elemlerini hafifletmek, karşılığında esenlik ve saadetini gerçekleşdirmek için, aklını tahsil, tecrübe ve telif yönünde çalışdırdığı tıb idi. İnsan küçüklüğünden itibaren öğrenmeye alışkındır. Fakat dahiler bu alışkanlık kaidesinden müstesnadır.

Râzî de tıb öğrenmeye büyük yaşda yöneldiğinde otuzlu yaşları geçiyordu. Onun zeka ve uyanıklığı, yaşla marifet arasına bir duvar örülmesine mani idi. Tıb konusunda, öncekilerden daha mahirdi. Ahlaki yönde de yoğunlaşmışdı. Ona göre tıb ve ahlak hiçbir durumda birbirinden ayrılamazdı. O, "Arab Tıbbının Babası" ve "Arab Galen" lakabını hakediyordu. İbn Sina, İbn Rüşd ve İbn Meymun benzeri meşhur tabiblere üstünlüğüne çeşitli tıb alimleri şahidlik etmekdedir.

Râzî'nin felsefesi, kapsayıcı insanî, vakıa ile iç içe geçmiş, onu dikkate alan ve teşhis eden bir felsefedir.

Doğuda ve Batıda insaflı kimseler, onun felsefesindeki derinliğe, ilimde getirdiği yenilikler değinerek, takdirlerini ifade etmişlerdir.

İbnu'n-Nedim'in ondan bahederken söylediği şu söz bize yeter: "Zamanın ve asrının biricik, eşsiz adamıydı." Yine İbn Hallikan'ın onun felsefesi hakkındaki şu sözü: "Müelliflerinin izlerini takib eden bir okuyuşu vardı; geçmiş zamanların marifetinde son noktaya ulaşdı; onların sahihini, hastalıklı, kusurlu olanlarını topladı."

Yine en şiddetli hasımlarından olan Şehrezurî'nin şehadeti de yeter: "Şüphesiz ki Râzî tıbbda en en üst seviyeye ulaşmışdır." Dr. Pines[1], Râzî'nin felsefede bir mekteb üstadı olduğu gibi, tıb mektebinde de üstad olduğuna şehadet eder. İngiliz Stapleton[2], Râzî'nin kimyasına dair çalışmasından sonra, onu Avrupa'da modern bilimin fecri parlayana kadar, eşsiz olarak kalmaya devam etdiğine şahidlik etmekdedir. Corbin[3] onun hakkında şunu der: "O meşhur bir tabib ve İranlı benzersiz bir şahsiyetdir."

Muktetaf Gazetesi, 30 Ocak 1930'da, Arab toplumunun tıb camiasında "Râzî'nin Bininci Yılı Bayramı Kutlama Etkinlikleri" için bir zaman tayin edilmesi çağrısında bulunmuşdu.

Paris'deki tıb mektebinde, Râzî'nin renkli bir resmi, bir yanında İbn Sina ve İbn Rüşd, duvara asılmışdır. Amerikan Princeton Üniversitesi ise, ona saygı göstermek açısından en güzel binasını onun eserlerini sergilemeye tahsis etmişdir. Umulur ki çağımızda da beşeriyet ondan istifade eder. Tabibler, bu hedefi gerçekleşdirme konusunda insanların en yetkinidir.

Felsefi yönden ise, konum olması hasebiyle, onu çalışmak bana lütfedildi. Doktora tezimin konusu, "Ebu Bekr Muhammed bin er-Râzî'nin Felsefesi" idi. Bu tezle 1975

1 *Shlomo Pines (1908-1990) Yahudi ve İslam Felsefesi uzmanı bilim adamı. H.A.*

2 *İngiliz müsteşrik Henry Ernest Stapleton (1878-1962) H.A.*

3 *Henry Corbin (1903-1978) ünlü Fransız oryantalist filozof, akademisyen. H.A.*

senesinde, Kahire Üniversitesi, Daru'l-Ulûm Fakültesi, İslamî Felsefe Kısmında birincilik derecesini elde etdim.

Doktora çalışmam esnasında, Râzî'nin "Risaletu li Ebi Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî İla Ba'di Telamizetihi: Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî'nin Ba'zı Öğrencilerine Risalesi" ünvanlı yazmalardan birinin, daha önce neşredilmemiş olduğunu fark etdim.

Bu yazma, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de, Tıbb-Teymur 119 rakamıyla kayıdlıdır. Bir mecmua içerisindedir. 1111 H. senesinde yazılmışdır. 166-184. sahifeler arasındadır. Râzî'nin asıl hattından nakledilmişdir. Sıradan bir yazıdır. Takriben 21 satırdır.

Doğrusu, Râzî'ye göre tıbbî ahlak felsefesi öğretilerinin vuzuha kavuşdurulmasında bu yazmadaki maddelerden çokça istifade etdim.

Başka yazmaları elde etmeye ne kadar uğraşdıysam da şu ana kadar muvaffak olamadım. Fihristlerde bana yol gösterecek başka birşey de yokdu. Râzî'nin kitablarının büyük bir kısmı zayi olduğundan, bu da kaybolmaya maruz kalmasın diye, bu sebeble yazmanın neşrini bu tek nüshadan yapmayı tercih etdim. Bu beşerî fikir için büyük bir hüsrandır.

Neşirde çeşitli dipnotlar ekledim. Râzî'ye nisbeti sağlam olan risalelerdeki çoğu mevzu da bunu tekid etmekdedir. Risalelerdeki fikirlerle, Râzî'nin matbu ve yazma bulabildiğim diğer kitablarındaki fikirlerini karşılaşdırdığımda, aynı ruhu gördüm. Arada bir zıtlık ve düzensizlik yokdur.

Bu risale, Râzî'nin diğer teliflerindeki gibi icaz, derinlik, incelik, tahlil, kökenine inme, çeşitlendirme ile haber ve inşa arasında hoş ve vakur bir uslûba sahibdir.

Bunun için bu ilmî-edebî uslûbdan faidelenmeyi, zevk ve meyillerine uygun neticeler çıkarmayı okuyuculara bırakıyoruz.

Şüphesiz ki bu risale, mütehassıs olan ve olmayan, tabib ile hasta veya sağlıklı, yönetici yahud fakir, her okuyucu için elverişli tıbbî ahlakî nasihatlerle doludur.

Risale tabib ile hasta arasında müsbet davranış yöntemiyle ahlakî bir düstur koymuş, bu her iki kesimin birbiriyle ilişkilerinde gerekli olan en mühim ilkeleri resmetmişdir. Yine bu risale, bu konunun harika edebi numumelerinden biri olup, konu başlıkları çok iyidir.

Bazen manayı düzeltmek için, asıldaki kelimenin yerini başka bir kelimeyle değişdirdim. Sonra da kelimenin aslına dipnotda işaret etdim, parantez içerisinde kelimenin yazılışını belirtdim. Belki bir başkası, bu kelimelerin farklı bir okunuşunu önerebilir. Bu hepimizin mesuliyetidir. Metinde düşen kelimelerin yerine, köşeli parantez içe-

risinde siyaka uygun bir kelime koydum. Birden fazla kelime düşdüğü yerlerde üç nokta koydum. Başlıkları ise, ben koydum.

Bu risalede Râzî'nin karşısındaki öğrenci Ebu Bekr bin Karib er-Râzî'dir.[4] Horasan emirlerinden biri, onu hususi tabibi olması için çağırdığı esnada yazılmış olmalıdır. Risalenin girişinde, hoca talebesine övgüsünü ve onu kendisine tercih etdiğini, bu meydanda -ki bu alan hususi bir liyakat, akıl, kıvrak zeka ve uyanıklığa muhtacdır- ona gösderdiği şefkati, bütün açıklığıyla ortaya koymakdadır.

Râzî, emirin ismini tasrih etmemişdir. Bu onun çoğu teliflerindeki adetidir. Kendisi veya emir ve talebeleri bu konuda sıkıntıya düşmesin diye böyle yapmakdadır.

Allah'dan emellerimizi hayır yönünde gerçekleşdirmesini umuyoruz. O her türlü eksiklik ve kusurdan münezzeh ve yücedir, yardımların sahibidir.

Dr. Abdu'l-Latif Muhammed el-Abd

Kahire, Zeytun

4 *Mezkur kişi tıb sahasındaki talebelerinden Ebu Bekr bin Karin er-Râzî'dir. Karib yerine Karin diye de geçiyor. H.A.*

EBU BEKR MUHAMMED BİN ZEKERİYYA ER-RÂZÎ'NİN BAZI TALEBELERİ İÇİN YAZDIĞI RİSALE

Râzî'nin El Yazısı Aslından Menkuldür[5]

بسم الله الرحمن الرحيم

Dua ve Sena

Allah sana mutlu bir hayat versin, lütfu ve keremi seninle olsun. Filan emirin seni huzuruna[6] çağırdığı, bu konuda sana güvendiğinden dolayı seni kendi hususi hizmetine[7] almak istediği ve bu güvenin sebeblerini sana iletdiği, bana ulaşdı. Emir'in sana güvenerek, seni kendi hususi hizmetine alması ve yakınlarından yapması[8], senin için bir hüsn-i zandır. Allah seni hizmetine memur kılındığın[9] bu işde, emirin haklarını gözetmeye[10], onun sıhhatini korumaya muvaffak kılsın.[11] Şüphesiz o Semi'dir (*her şeyi işitendir*) ve Karib'dir (*dualara icabet edecek kadar yakındır*).

---

5 Aslında da böyledir: "**Râzî'nin El Yazısı Aslından Menkuldür**"

6 "**el-Hadratu**" (*Türkçe'de Hazret*): İnsanların yanında hazır olda bulunduğu her büyüğe denir. (**el-Muncid**, حضرha-da-ra maddesi)

7 Hasta bakımının, şifanın en büyük esası olduğunu idrak etdiğinden Râzî emire refakat etmişdi. Çağdaş tıb da buna inanmakdadır. Bkz. Dr. Muhammed Zeki Suveydan, **et-Temrid ve'l-İs'af**, s.: 3

8 Buradan ortaya çıkmakdadır ki. Râzî öğrencisine övgüde bulunmakda ve onlara güvenmekdedir. Emirler de Râzî'nin talebelerine, onların Râzî'nin kendisine güvendikleri kadar, güvenmekdedir. Bu öğrenci, Râzî'nin kendisi için risale telif etdiği tek kişi değildir. Râzî, "**el-Esrar**" kitabını, hocasının hizmetinde çokça bulunan öğrencisi, matematik ve tabiat ilimleri alimi Muhammed bin Yunus için telif etmişdir. Râzî bu konuda der ki: "Telif etdiğim bu kitabın ithafını, melik ve emirlerden hiçbirine ithaf etmedim." O talebelerini böyle övüyordu. Bkz.: **el-Esra**r, s.: 1.

9 Aslında, "لا يديك: İki elin yokdur." (يديك: ندبك: Memuriyetin olacak).

10 Aslında, "و دعائه" şeklinde.

11 Bu tıb ilminin hedefidir. Bu Tehanevi'nin tarifine uygundur: (**Keşşafu Istılahati Funun**, c.: 1, s.: 61.) Tehanevi, tıb ilminden bahsederken şöyle der: "Sıhhatin korunması ve hastalığın izalesini

Tıbbın En Zor Yönleri

Bil ki, tıbba dair en zor şeyler, emirlere hizmet etmek, refah sahiblerini[12] ve kadınları tedavi etmekdir.[13] Yaşantısı hür olan tabib, sanatıyla meşgul olurken, ferdi de, ammeyi de gözetir. Çünki o hayır için yaşar, bundan dolayı da toplumda söz sahibi olur.[14] Tabib hükümdarların hizmetiyle saygı kazanarak[15], muhtemeldir ki onların hizmetindekilere de amir olur.[16] Özellikle emir avamdan olursa.[17] Kendisine hastalık isabet eden emirlerden biriyle ilgili şunu işitmişdim: Tabib, ondan, zarar veren şeyden[18] kendisini korumasını istemiş, o da bunu kabul etmeyerek demiş ki: "İştahımı çeken şeylerden beni men eden[19] tabibi ben ne yapayım. Ben seni kendime hizmet etdirmek ve istediğimi yiyebilmek için seçdim. İlminle, hoşuma gitmeyen zararlı şeyleri benden uzaklaşdır." Emir bunun imkansız olduğunu bilmemekdedir. Bu, tabibin meslekî[20] kudretinin dahilinde olan birşey değildir. Tabiblerin halleri, emirlerin halleri gibidir. Tabiblerin emirleri, zengin ve fakir[21] herkes üzerinde etkilidir. Çünki onların halleri emretmeyi gerekdirir, emir almayı değil.[22]

---

taleb etmek için, sıhhate kavuşduran ve hasta eden şeyler cihetiyle insan bedeni hakkında araşdırma yapan ilimdir."

12 المترفين: Nimet sahibleri (refah) manasındadır. (**el-Muncid**: ترف: te-ri-fe/te-ra-fe maddeleri).

13 Tıb mesleğinin şerefine dair her zaman ve zemindeki araşdırmacılar birleşmişdir. Çünki onun mevzuu, Halik'ın sair mahlukata karşı lütufda bulunduğu beşer bedenidir. Râzî bütün bunların farkındaydı. Tabiblerin vazifeleri hakkında yazdıkları, onun öncelik ve yenilik babındaki yeri kabul edilmelidir. (Bkz.: Dr. Yusuf Hariz, **Mecelletu'l-Muktetaf**, s.: 14, c.: 75, Aralık 1929.)

14 Aslında, "و بكونه: oluşuyla" şeklindedir.

15 توسم: Kelime, güzellik, saygı ve şeref ifade eder. **el-Muncid**, وسم maddesi.

16 Râzî tıbbın şanını böylece yükseltiyor. Râzî'nin eserlerinden aşikar olmakdadır ki, emirde öncelikli olmaları iʿtibariyle, saygı konusunda emirlerle karşılıklıdır. Onun sözlerinden: "Allah, Emirin seadetini kemale erdirsin, üzerindeki niʿmetini tamamlasın." "Allah, Hazret-i Emir'in kalışını uzatsın." Burada Râzî'nin ʿakletme şekli anlaşılmakdadır. (Bkz.: **et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 15.)

17 ʿAmmi, yolunu göremeyen kimsedir.

18 حمى المريض Hastayı korumak, yani hastaya zarar veren şeyden onu men etmekdir. (Perhiz) "الحمية رأس كل دواء: Perhiz her devanın başıdır. (**el-Muncid**, حمى ha-ma maddesi).

19 Aslında, "إذا" şeklindedir.

20 Burada sanat kelimesi, bugün tabiblerin tariflerinde kasdedilmesi itibariyle de, uygun kelimedir. Onların tıb tariflerine göre, bedenin ve nefsin ilacının dilidir. Istılah olarak da hastalıkların tedavi ve ilaclarının bilinmesine denir. O ilimdir, çünki evvela, bir çalışmadır. Ardından, yükseliş kanunlarına bağlı olarak tatbikat yoluyla icra edilen bir fendir. Yine o bir sanatdır, çünki mesleğini icra ederek rızık elde etme kaynağıdır. Dr. Husni Sebbah, **Felsefetu't-Tıb**, 1.

21 Râzî, fakir olarak öldü. **ʿUyunu'l-Enbâ**, s.: 42.

22 Aslında: "يؤمر لى" şeklindedir.

Tabibin Kendini Koruması

Sana ilk gereken şey: Vaktini boşa geçirmekden, eğlenceden kendini korumalısın.[23] Kitabları karıştırıp azimle çalışmalısın.[24] Olur da sana ansızın birşey sorar da, sorduğu şeyi hıfzetmemişsen, ona cevab vermen senin için zor olur.[25] Bu da onun yanında[26] sana zarar verir.

Tabibin Kültürü

Emirlerden, meliklerden, avam olanlar bulunduğu gibi, devlet büyüklerinden ümmi olana da rastlanır.[27] İlimlerinin azlığından, cehaletlerinin çokluğundan dolayı zannederler ki, bir ilme mensub olan herkesin, bu ilme dair yöneltilen her soruya cevab vermesi gerekir.[28] Eğer ilim ehli bir meselede tökezlerse,[29] onu cehalete nisbet eder-

---

23 Eskiden tıb ve ahlak felsefi yöntemin dallarındandı.

24 Bazı Râzî araşdırmacıları, başka araştırmalara da muttali olması gerekdiği fikrinden dolayı ve çağdaş öğretim yöntemleriyle uyumundan dolayı onu övmekdedir. *Abdu'r-Razzak* Nevfel, **el-Muslimun ve'l-ʿİlmu'l-Hadis**, s.: 65.

Görüyoruz ki Râzî, başkalarına söylediği her şey'i, daima kendisine de tatbik ediyordu. Kendisine dair söylediklerini bir bilgiye nisbetle söylüyor: "ʿİlme muhabbetim, ona karşı olan hırsım ve bu konudaki çabalarım, bana arkadaşlık eden kimselerin yanında bilinmekdedir. Benim ilk gençliğimden bu vakte kadar ilme eğilmeye devam etmem bunu gösderir. Öyle ki ne zaman okumadığım bir kitaba veya karşılaşmadığım bir adama rast gelsem, kesinlikle meşğuliyetlere iltifat etmem, bunda büyük bir zarar olsa dahi, kitabı almaksızın ve adamın yanındakini öğrenmeksizin gitmem. (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, s.: 81.)

Râzî'yi tanıyan bazı kimseler onun asıl kaynakla kopya arasında bir ayırım yapmadığını zikrederler ve derler ki: "Onun yanına girdiğimde sadece istinsah ederken görürdüm. İster iyi olsun ister kötü olsun." (İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 416.)

Râzî, deha, zeka ve fikri çabanın zirvesindeydi, ictihad, araşdırma ve fikirde başkalarına karşı üstündü." (eş-Şehrezori, **Nuzhetu'l-Ervah**, Levha 211.) Râzî, marifet, muayyen bir insana bağlı değildir, çünki araşdırma, inceleme ve fikri çaba, ziyade ve fazlalığı gerekdirir. (**el-Munazarat**, 301 (**Resailu'r-Râzî** içinde), (Karşılaşdır, **ʿUyunu'l-Enbiya**, s.: 42.) Bazı Batılılar, Râzî'deki eskilerin irfanına karşı daimi bir araşdırma arzusunu övmüşlerdir. (Sarvepalli, **History of Philosophy Eastern and Western**, c.: 11, s.: 135.)

25 Aslında "يعثره" Tökezlemek, ayağı sürçmek, sendelemek kökünden.

26 Doğrusu, insanın kültürden başka bir imtiyazı yokdur. Hipokrat tabibin malumatını gelişdirmesini, kitablar okumasını ve gücü yetdiği kadar onlardaki yenilikleri hıfzetmesi, öyle ki kitaba sormak için hastasını bırakıp da gitmesin, gerekdiğine dair birçok tavsiyede bulunmuşdur. Ali el-Mecusi, **Kamilu's-Sınaʿati't-Tıbbiyye**, c.: 1, s.: 9.

27 Ümmi okuması ve yazması olmayan kimsedir. (**el-Muncid**: Umm maddesi)

28 Ona layıkdır, onu hakkeden, değen demekdir. Tamam ve denge maʿnasını ifade eder. (**el-Muncid**-Ha-le-ka maddesi)

29 Aslında: "عبى: ʿabba" bir meselede tökezlemek demekdir.

ler.[30] Arasıra bir ahmakın[31] da isabet edebileceğinin, hazık[32] (mahir) tabibin ise hata payı bulunabileceğinin[33] farkında değillerdir. Belki de tecrübeli[34] bir alime en zor gelen şey, ilim olarak en düşük, anlayışı en zaif[35] olan talebeleri tarafından cevablandırılabilen bir meseleyi cevablayamamasıdır. Çünki o meseleyi ya hatırlayamamış veya onu okumamış yahud işitmemişdir.[36] Fakat kemal[37] eksikliği insan içindir.[38]

Onlar marifetlerinin[39] azlığından zannediyorlar, hatta öyle inanıyorlar ki: Bir ilim dalında okuyan ve bununla ilgili bir fenni öğrenen kimseler, birşeyi unutmaz veya ondan habersiz olmaz ya da onda hataya düşemezler.[40] Halbuki hangi ilim dalında olursa olsun, çalışan hiçbir kimse hakkında bu tür şeylerin varlığı inkar olunamaz.

---

30 Aristo, alimin her soruya cevab vermesinin şart olmadığı görüşündedir. **Mantıku Aristo: Nazariyyatu'l-Burhan**, Tahkik: Dr. Bedevi, c.: 2, s.: 345, 1949 baskısı. Fakihler de aynı şeyi söylemekdedir. Yahya bin Hubeyre, **İhtilafu'l-Eimme**, Yazma, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Varak: 332 b

31 "الاخرق" İşi güzel olmayan ahmakdır. (**el-Muncid**: Ha-ra-ka maddesi)

32 Râzî'nin yazısında şu kısım eksikdir: "Tecrübeli tabib, bütün hastalıkları iyileşdirmeye muktedir değildir. Bu onun vusatini aşar." Ve şu yazı: "Hastalık sebebiyle, şehirlerde tabiblerin avamları ve kadınlar, bazı hastalıkların tedavisinde alimlerden daha fazla kazanıyorlar. Tabib bu konuda özür sahibidir.."(**el-Fihrist**: s.: 420.)

33 "أشوى السهم": Maksadın hatalı olması. (**el-Muncid**: Şe-va maddesi)

34 "النحرير": Tecrübeli, zeki, akıllı demekdir. Çoğulu "نحارير"(**el-Muncid**: ne-ha-ra maddesi).

35 "الاحل" ayağın güçden düşmesi, zayıflamasıdır. Kelime geride kalmayı ifade eder. (**el-Muncid**: Halle maddesi).Râzî'nin dilde kültürlü olduğunu düşünüyoruz. Yoksa ilk anda zihin bu kelimelerde hataya düşebilir.

36 Aslında: "تسمعها" şeklindedir.

37 Filozof veya hakim olarak tanınan Râzî şöyle der: "Burhanın şartlarını ve kanunlarını bilen kimse, riyazi (matematik) ilmini, tabii (fen) ilmini ve ilahi ilmini, insanın ulaşabileceği vusati mikdarınca, idrak eder ve ona erişir." (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, s.: 108.)

38 Râzî, işte böyle insana, alim de olsa, yumuşak davranmakdadır. O tabibden, eksikliğini itiraf etmekle beraber imkan nisbetinde alim olmasını istemekdedir. Râzî'nin bu görüşü, tabibler hakkında, onun alim sıfatı ile çalışanlar arasında benzersiz olması gerekdiğini söyleyen bazı çağdaşların görüşüne yaklaşdırmakdadır. Bkz. Dana *W. Atchley*, **et-Tabibu Mu'alicen ve 'Alimen** (Physician, Healer, and Scientist*, Macmillan, 1961*), s.: 15-16, Terceme: Zekeriyya Fehmi, Daru'l-Fikri'l-'Arabi.

39 Râzî, çoğu cahili teşhir etmekde ve onlardan yüz çevirmeyi, teliflerinden onlara bir şey vermemeyi tercih etmekdedir. O bunun benzerini "**el-Esrar**" kitabının sonunda da (s.: 116.) söylemekdedir. "Bu hakimlerin amellerinin en üst noktasıdır. Allah'dan kork ve bizden olmayan cahillerden uzaklaş." Yine **Sırru'l-Esrar** kitabında der ki (s.: 131.): "Bu kitabımız eline düşen kimsenin, onu bizden olmayan kimseye veya fasıka ya da sefihe veyahud içindekileri umumun mutalaasına sunarak izhar etmesi haramdır."

40 Râzî'nin kayıb kitablarından "**Hata Ğaradu't-Tabib**" (**el-Fihrist**: s.: 419.) Hadis-i şerifde: "رفع عن أمتى الخطا و النسيان: "Ümmetimden hata ve nisyan kaldırılmışdır." *buyurulmakdadır.*

Ümmi ve avamdan olanlar ise, "nücum ilmine[41] mensub olan kimsenin gaybı bilmesi imkansız değildir, tıbba mensub olan bir kimse de her marazı[42] gidermeye ve her hastalığı[43] söndürmeye / iyileşdirmeye muktedirdir diye vehmederler, hattâ öyle inanırlar.

Hastalıkların Çeşitleri

Vakıada bulunan hastalıklarla ilgili üç durum vardır:
İyileşmesi muhakkak olan hastalık,[44]
İyileşmesi mümkin olan hastalık,[45]
İyileşmesi[46] imkansız olan[47] hastalık.

İyileşmesi muhakkak olan hastalık: Çoğu durumda humma veya güneş çarpmasından meydana gelen baş ağrısı gibi günü birlik hastalıklardır.[48]

İyileşmesi mümkin olan hastalık: Bedeni kuvvetli insanın verimliliğini düşüren,[49] ancak habis hummalar cinsinden olmayan, boğmaca humması.[50] Eğer buna benzer

---

41 Nucum ilmi: "Feleki düzenlerin sufli hadiseler üzerindeki delaletlerinin bilindiği ilimdir." (et-Tehanevi, **Keşşafu Istılahati'l-Funun**, c.: 1, s.: 62.) Müneccimlik insanın halleri hakkında yıldızların tesirine kail olan bir nazariyeye dayanır. Kadim felek ilminin esası budur. Râzî'den yıldızların, arzın unsurları üzerinde tesiri olduğuna inandığı nakledilmişdir. (**Resailu'r-Râzî**, s.: 186-187) İmam Gazzali de yıldızların te'sirini imkansız görmez. (**İhyau ʿUlumi'd-Din**, c.: 1 s.: 35, Halebi Baskısı, 1939.)

42 Râzî'nin "**et-Tabibu'l-Hazik Leyse Huve Men Kadera ʿAla İbrȧi Cemiʿi'l-ʿİlel ve Enne Zalike Leyse fi'l-Vusʿi**" başlıklı kayıb risalesi. (**el-Fihrist**, s.: 420., *Gustave Ernest* Von Grunebaum, **Hadaratu'l-İslam**,(Medieval Islam: A Study in Cultural Orientation *isimli kitabın çevirisi, University of Chicago Yayını, 1953*) s.: 424, Terceme: ʿAbdu'l-ʿAziz Tevfik, Mektebetu Mısır, 1956.)

43 Buradan anlaşılıyor ki, Râzî, her insanın tabiatının diğerine muğayir olduğu görüşündedir.Çağdaş ilm-i nefs (psikoloji) bu görüşde müttefikdir. Bundan dolayı bir delil asla kamil olmaz, hakikati bilmek daima cüzʿi olur. Tam bir tekid bekleyenler ebediyen beklemek durumunda kalırlar. John Powlby, **Riʿayetu't-Tıfl ve Tatavvuru'l-Hubb (**Child Care and The Growth Of Love; *Penguin Book, 1955***)**, s.: 200, Terceme: Dr. es-Seyyid Hayri ve arkadaşı. Daru'l-Meʿarif, Mısır. Bütün müşkilleri halletmeye muktedir olduğunu iddia etmek hak filozofun özelliklerinden değildir.

44 Aslında "واجب" şeklinde (*müenneslik ta'sı yok.*)

45 Aslında "جائز" şeklinde (*müenneslik ta'sı yok.*)

46 er-Râzî, "**el-Medhalu's-Sağir**" kitabında şunu zikreder (varak, 107 A): "Cisme musallat olan hastalık sınıfları dörtdür: Hilkatde, azaların mikdarında, sayılarında ve yerlerinde."

47 Aslında "مستحيل" şeklinde (*müenneslik ta'sı yok.*)

48 Râzî, tıbbi ilk yardım mevzusundan bahseden ilk kimsedir. "**Men La Yahduru't-Tabib**" kitabı bu konuyu içerir. Bkz.: Mısır Baskısı, s.: 52-53. Güneş çarpmasının tedavisinde kan dolaşımının canlandırılmasında kullanmışdır. (*A.* Nevfel, **el-Muslimun ve'l-ʿİlmu'l-Hadis**, s.: 67.)

49 Aslında "اصاب" (*müenneslik ta'sı yok.*)

50 Râzî, **el-Havi**'nin 14 ve 15. Cildlerini muhteşem bir dikkat ve insana büyük bir ihtimam göstererek,

humma gerekdiği gibi tedavi edilirse, sıtma hızlıca giderilir. Şayet tedavi edilemezse, çoğu kez daha da şiddetlenir. Bazen de durur, artmaz.

İyileşmesi imkansız[51] olana gelince, onun misali şudur: Kanser[52], cüzzam[53], baras (vitiligo).[54]

Tabib, ister tedavi edebildiği bir hastalığın tedavisinin uzun sürmesi, isterse hastalığı tedavi etmesi mümkin olmadığından acze düşmesi durumunda, her hal ü kârda, çoğu kez kabahatli görülür.[55]

Hastaya Yumuşak Muamele ve Tıbbî Sırrın Muhafazası

Oğulcağızım, bil ki, tabibe gereken, insanlara karşı yumuşak olmak,[56] gizliliklerini korumak, sırlarını, özellikle de hizmetinde bulunduğunun sırlarını gizlemekdir. Bazı

hummanın bütün çeşitlerinin tedavisine tahsis etmişdir. (Misal olarak bkz.. **el-Havi**, c.: 14, s.: 27, 59.) Râzî, hummaya yakalandığını ve kendisini tedavi etdiğini anlatır. (**el-Havi**, c.: 14, s.: 54.)

51 Şimdi kanser ve cüzzam iyileşmesi imkansız hastalık olarak sayılmamakdadır. Fakat Râzî müzmin hastalıklar nazariyesinin kurucusuna itibar etmekdedir. (**el-Havi**, c.: 2, s.: 26) Müzmin hastalıkların tedavisinden kaçınan Yunan tıb alimlerinin bu nazariyesi yıkılmışdır. Avrupa'da bu hastalıklar *neredeyse* kaybolmuş ve yok olacak kadar zararları sınırlandırılmışdır. (*Hassaten kanserle ilgili olarak bu teşhis doğru değildir, çünki günümüzde en hızlı çoğalan hastalıklardan biri de kanserdir. Modern tıb devasa bir endüstriye dönüşmüş durumdadır. Bu durumda müzmin hastalıkların kesin tedavilerinden ziyade semptomları (görünür şikayetleri) gidermeye yönelik bir tedavi mantığının yaygınlık kazanmasına yolaçmışdır. Ancak Hz. Peygamber'den –sav- rivayet edilen şu hadis gereği tedavisi olmayan hastalık yokdur, ancak insanlar bu tedaviyi aramakla yükümlüdür:"* مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً: *Allah, indirdiği her hastalığın şifasını da indirmiştir." (Buhari, Müslim, Ebu Davud, İbn Mace, Nesai ve İmam Ahmed Müsned'inde rivayet etmişdir. H.A.)*

52 Kanser, bedendeki habis tümörlerdir. Dr. Muhammed Zeki Şafiʿi: **Dairetu Meʿarifi't-Tıbb**, s.: 167.)

53 Cüzzam: Cilde sert kabuk veya döküntü meydana getiren bulaşıcı bir hastalıkdır. Sinirlere isabet ederek felçlik veya körlüğe yolaçar. Tedavisi zor olup, uzun zamana ihtiyac vardır. (Bkz.: **A.g.ansiklopedi**: s: 89.)

54 *Deride meydana gelen lekeler, abraş hastalığı, cüzzam manasına da gelir. Bugünki tıb dilinde vitiligo denilen hastalık. H.A.*

55 Râzî'nin bu fikrini **ʿUyunu'l-Enba** sahibi de zikretmekdedir. (s.: 420)

56 Bu Râzî'nin "**Tıbbu'r-Ruhani**" kitabında (s.: 91) zikretdiği faziletli filozofun bir kısım sıfatlarındandır: "Geçmiş faziletli filozofların üzerinde bulundukları siretleri kısaca şudur: İnsanlara adaletle muʿamele, bundan sonra onlardan lütufla almak, iffet ve rahmetini hissettirmek, herkese nasihat, eziyet ve zulmünü izhar eden haricinde, herkesin faidesi için çalışmak."

insanlar hastalığını, mesela babası, annesi, çocuğu gibi, kendisine en yakın kimselerden bile gizleyebilirler. Tabibe ise zarureten[57] ifşa ederler.[58]

Eğer emirin kadınlarından, cariyelerinden veya erkek kölelerinden birini tedavi ederse gözlerini[59] koruması gerekir, hastalık yerinden başka yere bakması da caiz olmaz. Hakîm Galen[60] öğrencilerine yapdığı tavsiyesinde, Allah için ne kadar da doğru söylemişdir:[61]

"Tabibe gereken Allah için ihlaslı olmak,[62] güzel ve cazibedar kadınlara karşı gözünü kapamakdır. Bedenlerine dokunmakdan kaçınmalıdır.[63] Kadınları tedavi etmek istediğinde, tedaviyi ilgilendiren yere yönelmeli, gözlerini[64] bedenin sair yerlerine[65]

57 Bu esas halen Mısır'da yürürlükdedir. Hastanın sırrını ifşa eden tabib verilecek ceza, altı ay habs ve 50 cüneyhden fazla olmamak şartıyla, para cezasıyla cezalandırılır şeklinde 310. maddede yazılmışdır. Dr. Yahya eş-Şerif, **et-Tıbbu'ş-Şer'i**, s.: 19.

58 Aslında "ينشئونه: onu yetişdiriyor, büyütüyor" şeklindedir.

59 "الطرف: Göz veya onun çevresi" demekdir, (**el-Muncid**: Ta-ra-fe maddesi)

60 Galen (120-200 M.) Yunanlı tabib ve yazar. Bergama'da doğdu. Gladyatörler okulunda cerrah olarak çalışdı. Eğitimini Yunan ve İskenderiye memleketlerinde tamamladıkdan sonra Roma'da ikamet etdi ve meşhur oldu. Çoğu tıb ve felsefe konusunda olan beşyüz eser ona nisbet edilir. Tıbbi bilgilere tecrübeyle ulaşdığı birçok yenilikler eklemiş ve her mahlukun muayyen bir hedefi olduğunu tekid etmişdir.(Bkz.: **el-Mevsu'atu'l-'Arabiyyeti'l-Muyessere**, s.: 7-59.) Burada Râzî'nin, onun eserlerinin öğrencisi olması hasebiyle, "Arab Galen" olarak isimlendirilmesinden de söz etmek gerekir. *T. J. de Boer* De Boer'in "**Tarihu'l-Felsefeti'l-İslamiyye**"de (**Geschichte Der Philosophie im Islam**, *İslam'da Felsefe Tarihi ismiyle Türkçe'ye de çevrilmişdir, Anka Yay.)* (s.: 91.) Râzî'yi, Galen'un eserlerini anlama konusunda derinleşememekle itham etmesi doğru değildir. Râzî bazen Galen'u tenkid etmekdedir. Çünki o zamanında teşrih (anatomi) konusunda delilsiz iddialarda bulunduğunu söylemekdedir. (**Makaletu Fima Ba'du't-Tabi'a**, s.: 126.)

61 Râzî, insanlığa ilim ve medeniyyet yolunu hazırlayan, önceki Yunan mütefekkirlerinin önderleri seleflerine hayranlığını gizlememekdedir. Bkz.: Sarvepalli, **History of Philosophy Eastern and Western**, c.: 11, s.: 133.)

62 Aslında, "Tabibe Allah için olmak" şeklinde. Râzî, felsefenin kadim ta'rifine muvafakat etmekdedir: "Allah'a benzemek insanın kudretinde olan bir şeydir." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 71.) Tasavvufun tarifinde bunun benzeri olarak Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanmak şeklinde varid olmuşdur. Dr. Muhammed Kemal Ca'fer, **et-Tasavvuf**, s.: 5.

63 Râzî'nin nazariyyesi, ahlakdaki mezhebinde esasen, hevayı akıl vasıtasıyla denetlemeye dayalı lezzet ve elem nazariyesinden ibaretdir.

64 Aslında "عينه": Gözünü, şeklindedir.

65 Burada Râzî'nin bu sözünün İslam'ın, -bedeni gözetmek gerekdiği gibi, ruhu da gözetmek gerekdiğini tavsiye eden; nasıl ki her erkek ve kadının gözlerini Allah'ın haram kıldığından sakınması gerekdiğini de tavsiye etmişdir- öğretilerine mutabık olduğunu düşünüyoruz. "قل للؤمنين يغضوا من أبصارهم... و قل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن: Mü'min erkeklere söyle gözlerini sakınsınlar... Mü'min kadınlara da söyle onlar da gözlerini sakınsınlar..." (**en-Nur Suresi:** 30-31.)

Râzî hevaya tabi olmayı çokça nehyetmiş ve ondan sakındırmışdır. **Tıbbu'r-Ruhani** kitabını bu

çevirmeyi bırakmalıdır." Yine Galen der ki: "Bu anlatdıklarımdan kaçınan bir tabib gördüm; insanların gözünde büyük saygınlık kazanmışdı. Yediden yetmişe herkesin dilindeydi." Yine şöyle der: "Kadınlarla teatide bulunan bir tabib gördüm. İnsanlar içerisinde dedikodusu[66] çokdu. Ondan kaçınılıyordu ve terkedilmişdi. Meliklerin, ferdlerin ve umumun yanına girmesi yasaklanmışdı. O halde tabibin, kendisini sakındırdığım bu gibi[67] işlerden geri durması gerekir.[68]

Hastanın Tabibe Karşı Vazifeleri

Kendisine özel bir tabib tahsis eden melikler, ileri gelenler ve ahaliden[69],[70] bir kimseye gereken, tabibin kalbini latif sözlerle hoşnud etmesi, onu meclisinde bulunan bütün hizmetçilerinden ve diğer kimselerden üstde tutmasıdır. Çünki onlar sadece bedenin hizmetçileri iken, tabib, ruhun hizmetçisidir.[71]

Birgün bir melikin meclisinde iken[72], melikin kendisine tahsis etdiği tabibi yanımıza geldi. Melik ona karşı yanlış bir söz söyledi ve dedi ki: "Seni filan hacib[73] evine çağır-

fikir üzerine kurmuşdur. Râzî, hevadan sakınmayı ahlak ıslahının esas ilkesi kabul eder ve der ki: "Bu kitabımızdan maksada ulaştırıp onu destekleyecek en şerefli ve yüce asıllar, hevaya hakim olmak, çoğu hallerde onun çağrısının baskısına muhalefet etmek ve nefsi buna alışdırmakdır." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 20.) Bu bağlamda sufiler de, hevanın bütünüyle dalalet olduğu görüşündedir. (**er-Risaletu'l-Kuşeyriyye**, s.: 120.)

Râzî'nin felsefesi ile ilgili çalışmamızda şunu demişdik s.: 293.): "Râzî'nin felsefesi, akla –Allah'ın onu yüceltmesi ve onu insana bahşetdiği için hamdedilmesi gereken en büyük nimeti olması itibariyle, tahakküm etmesine karşı hevaya hakim olmak tavsiyesinde odaklanır." Ona göre, lezzetlerin varlığı insan için bir fazileti icab etdirmez, o lezzetlere erişmeyenlere karşı da bir imtiyaz sağlamaz, "eğer öyle olsaydı, öküzler ve eşekler insandan daha faziletli olurlardı." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 25.)

66 "القالة": insanlar içinde yayılan iyi veya kötü sözlerdir. (**el-Muncid**: Ka-ve-le maddesi)

67 Aslında yok.

68 Fisagoras'ın da Râzî gibi, "tabib sadece tedavi eden değil, faziletli de olmalıdır" şeklinde tavsiyeleri vardır. eş-Şehrezori, **Nuzhetu'l-Ervah**, Yazma, varak: 56'dan. Râzî'nin ilkesi: "Hevayı zemmetmek ve ona engel olmak her görüşe ve her akıl sahibine ve her dine göre vacibdir." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 31.)

69 Râzî'nin kayıb kitabı "**el-'İlletu'lleti Yezummu Leha Ba'di'n-Nasi ve'Avamihimi't-Tabib ve İn Kane Hazikan**"ndan, **el-Fihrist**: s.: 420)

70 "السوقة": Tebadan olan insanlar. Cem', müzekker (erkek) ve müennes (dişi) aynıdır. (**el-Muncid**: Su-ka maddesi) (*Ahali, güruh, kalabalık, halk manalarına da gelir. H.A.*)

71 Râzî'ye göre, ruhun tabiatı bedenin tabiatından farklıdır. Beden çözülür ve akıp gider iken, ruh ise böyle değildir. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 28)

72 Râzî, talebesi istemeden önce tıbbi nasihatleri kendisine tatbik edilmesi gerekdiğini düşünmekdedir. Bu Râzî'nin fikrinde ve mesleğinde temayüz eden asli yönlerden biridir. Bkz.: **Uyunu'l-Enba**, s.: 416.)

73 Hacib, perdeleri toplayan kimsedir. (*Türkçe'de: Perdedar.*) Hacebe ise, kapıcı, kapı muhafızıdır.

dığı halde gitmemişsin." Tabib dedi ki: "Allah inayetini melikden eksik etmesin, sağlıklı olanlar tabibin yanına gelirler. Tabib, melik haric, onların yanına gitmez." Melik ona dedi ki: "Bu ancak, sen bizim hizmetimize girmenden önce geçerliydi." Tabib ona öyle bir cevab verdi ki, bu melikin de orada bulunanların da hoşuna gitdi. Tabib dedi ki: "Allah inayetini melikden eksik etmesin, zannetdim ki, melikin hizmetinde bulunmak dereceyi yükseltir, kıymeti büyültür, aşağılanma ve şerefiyle oynama[74] olmaz." Bunun üzerine melik ona karşı yapdığı hatayı anladı ve ondan af diledi, ona ikramda bulunarak huzurundan gönderdi.

Melikin etrafındakilerden ona en şefkatlisi tabibidir. Çünki akrabalarından ve hizmetçilerinden çoğu onun hastalığından ve ölmesinden, mirasına, malına veya saltanatına konmayı umduklarından dolayı mutlu olmakdadır. Tabib ise, onun sıhhatini korumak için ciddi bir çaba sarfetmekde, afiyetinin devamından mutlu olmakdadır.[75]

Tabib hizmetindeki kimsenin hastalığına dair hiçbir şeyi, kalben görmezlikden gelmez. Çünki o, hastanın hastalığını en kısa sürede ve en hızlı şekilde ve en basit ilaçla iyileşdirmek ister. Eğer bu mümkin olmazsa, o zaman hastalık süresinin dört devresini gözetlemelidir: Başlangıç devresi, artma devresi, zirve devresi, gerileme devresi[76]

Hizmet edilen hasta kendisine tahsis etdiği tabiblere güzel muamelede bulunursa, tabib de onun sıhhatini koruma ve hastalığını idare etme konusunda ciddi davranacakdır. Allah için, Hakîm Hipokrat[77] şöyle söylemekle ne kadar da doğru söylemiş-

---

Hassaten melikin kapı muhafızıdır. Perdecilik mesleği ise, örtmek ve girişi engellemek işidir. (**el-Muncid**: Ha-ce-be maddesi.)

74 Aslında: " رفعة و عظم قدر، لا ضعة و خمول ذكر" şeklindedir.

75 Bu görüşler Emil Ludwig'in tabibin saadetin ölçüsünü elinde tutduğuna dair bakış açısına yakındır. **el-Hayat ve'l-Hubb** (Of Life and Love, *Ribbon Books, 1946*), s.: 146, Terceme: ʿAdil Zuʿayter, Daru'l-Meʿarif, Mısır, 1950. Bernard Shaw ise, Râzî'nin görüşünün aksine, belki de o kendisinin geçirdiği şahsi tecrübeler sebebiyle, tabibleri ve tıb mesleğini kötülemekdedir. Bkz.: **Hayretu't-Tabib** (The Doctor's Dilemma: A Tragedy, *Penguin Books, 1913*), s.: 16-31, Terceme: Ömer Mekavi, Daru'l-Fikri'l-ʿArabi, 1962.)

76 Râzî'nin burada bazı külli kanunları zikretmeye yöneldiği düşünülüyor, Râzî'nin kayıb kitabı "**Taksimu'l-Emradi ve Esbabiha ve ʿİlacetiha ʿAla Eşraha**" (el-Fihrist: 418.); " **Telhisu'l-ʿİlel ve'l-Emrad**" kitabı, "**Telhisu Kitabi'l-Mevadiʿl-Elem**" (**el-Fihrist**, 419.), "**el-ʿİlletu'l-Yesira Baʿdiha Aʿmera Taʿrifen ve ʿİlacen Mine'l-Ğaliza**" kitabı, "**el-ʿİlelu'l-Kailetu Li ʿAzamiha ve'l-Kaileti li Zuhuriha Bağteten**" kitabı ve "**el-ʿİlelu'l-Muşkile**" kitabı (**el-Fihrist**, s.: 420.) *bu konulara değinmekdedir*.

77 Hipokrat (M.Ö 370-460 tanınmış Yunanlı tabib. Ona tıbbın babası denir. Atina'da eğitimini aldı ve çalışmalarını yolculukları sırasında tamamladı. Tıbbı, hurafelerden, bilinmezliklerden ayırd etdi ve tıbbı ilmi esaslar üzerine kurdu. Onun kendisinden sonra gelenlere derin te'sirleri oldu. Hastanın hallerini gözetlemeye önem verdi, hassaten yüz hallerine. "Hipokrati Yüz" olarak bilinen

dir: "Ona muhtaç olmadan önce tabibini hazır et." Şu darb-ı mesel de bununla ilgilidir: "Onun davranışı, sevdiğini tedavi edenin işi gibidir."[78]

Hastaya karşı, tabibin kalbiyle ona yönelerek vereceği sevgiden daha faydalı birşey yokdur.

Tabibin Kibirden Sakınması

Oğulcağızım bil ki, tabiblerden bir kısmı, özellikle de bir melik veya reis onu hususî hizmetine almışsa, insanlara karşı büyüklenirler. Hakîm Galen demişdir ki: "Bazı tabiblerin, meliklerin hizmetine girdiklerinde[79] gurura kapılıp halka karşı kibirlendiklerini, onları tedaviden[80] mahrum etdiklerini, onlara kaba söz söylediklerini, surat[81] asdıklarını[82] gördüm. İşte bunlar gerçek mahrumlardır.[83] Hakîm (tabib) bu zikredilen hasletlerin zıddına hareket etmeli, onları teşvik etmelidir."[84]

Fakirleri Tedavi Etmenin Gerekliliği

Galen demişdir ki: "Tabibe yaraşan, zenginleri tedavi etdiği gibi[85], fakirleri de tedavi etmekdir." Bize de bu şekilde, Hakîm Galen'in koyduğu bu yolu takib etmek düşer.

şey budur. Arablar onu Bukrat ismiyle tanırlar. Şerh ve açıklamalarıyla birlikde bazı kitablarını Arabça'ya çevirdiler. Bunların en meşhurları: Huneyn bin İshak, ʿİsa bin Yahya, Sabit bin Kurra, Abdu'r-Rahman İbn Ali. (Bkz.: **el-Mevsuʿatu'l-ʿArabiyyeti'l-Muyessera**, s.: 7.)

78 Bu mesel her insanın onu hıfzetmesi ve diğer muamelelerine de tatbik etmesi gerekdiğine dairdir. Burada şairin şu sözüne mutabakat vardır: Şüphesiz muallim ve tabibin her biri/Önce kendileri yapmadan nasihat etmezler.

79 Aslında "دخل" şeklindedir.

80 Eflatun'a göre, tabib, hastayı iyileşdirendir, mal toplayan değil. (**Cumhuriyye**, s.: 56.)

81 Avrupalı tabiblerden bazıları, herhangi bir üstünlükleri olmadığını itiraf etmemekdeler, aksine, onlar tabiblerden ücret alınmasını istemekdeler, sanki hizmet onlara sunuluyormuş gibi. Bununla beraber tabibler vazifelerinden uzak durmadıkları için övünmekdeler. (*Henry* Bergson, **Menbaʿu'd-Din ve'l-Ahlak** (**Les Deux Sources de la Morale et de la Religion,** 1932. Türkçesi: *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı, Doğu-Batı Yayınları, 2013*), s.: 141.)

82 "بسر": Yüzünü asmak, kaşını çatmakdır. (**el-Muncid**: Be-se–ra maddesi)

83 Burada Râzî'nin yöntemi, en iyi yöntemi tamamlamakdır. Bunu **et-Tıbbu'r-Ruhani**'de (s.: 92) şu sözüyle açıklamışdır: "İnsan adalet ve iffete sarıldığında, insanlarla atışma ve tartışmayı azaltdığına, çoğu durumda onlardan selametde kalır. Sonra da buna onlara lütufda bulunmayı, nasihat ve merhameti eklerse; onların sevgisini kazanır." Râzî'nin burada, tabiblerin ahlâkını, -onlar, hastanın bedenini ıslah için ortaya çıkmadan önce-, ıslah etmeye çabaladığını düşünüyoruz. Râzî, tıb konusunda bu iki sahaya önem vermekdedir. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 15.)

84 Aslında "و خص" şeklindedir.

85 Râzî'ye göre insan, insandır. Gözetilmek ve saygı hususunda zengin ile fakir arasında bir fark yokdur. Râzî'nin fakirlik ve miskinlik hakkında kayıb bir kitabı olduğu varid olmuşdur. (Aldo Mieli, **el-ʿİlmu ʿİnde'l-ʿArab (**La Science Arab et Son Role Dans L'Évolution Scientifique Mondiale,

Tabibin Kendini Beğenmekden Sakınması

Yine Galen demişdir ki: "Gördüm ki bazı tabibler, hastalığı şiddetli olan bir hastayı tedavi etdiklerinde, hasta onların elinde iyileşirse, o vakit kendini beğenip gurura kapılıyorlar."[86] Konuşmaları, zorbaların[87] sözleri kabilinden. Böyle yapsa ne olur, yapmasa ne olur. Bu ne uygundur, ne de isabetlidir. Bu yüzden Hakîm Galen, bu hasletlerden bizi nehyetmişdir.

Tabibin Allahu Teala'ya Tevekkül Etmesi

Tabib tedavisinde Allahu Teala'ya tevekkül etmeli, iyileşmeyi ondan beklemelidir.[88] Bu iyileşmenin, kendi kuvveti ve çalışmasından kaynaklandığı zannına kapılmamalıdır. Her işinde Allah'a itimad etmelidir. Kendisine, mesleğindeki ve uzmanlığındaki kuvvetine bakarak böyle davranırsa, Allah onu iyileşdirmekden mahrum kılar.[89]

Hastalıkdan Önceki Belirtileri Tanımak

Hergün hizmetinde bulunduğun kimsenin yanına girip,[90] yakınında oturarak nabzını[91] yoklaman[92] gerekir. Elinden sana bir işaret verir, çünki insanın nabzını sıhhatli

1966), s.: 544.) Râzî kendisini, yüceliği insanın hizmetinde olmakda, onun ihtiyacını gidermekde gören, iyi ve sevgi dolu biri olarak vasfetmekdedir.(**Mecelletu'l-Mebahis**, sayı: 8, sene: 1, 1909, s.: 349-357)

Râzî zenginlerin tedavisinden daha şiddetli olarak fakirlerin tedavisine rağbet etmekdedir: Bunun için her yerdeki hasta ona koşmuş, o da fakirlere daha fazla gitmişdir. (ʻUyunu'l-Enbå, s.: 416; İhbaru ʻUlemå, s.: 178.)

Râzî'nin hayatı bu söze ameli olarak uyum arzetdiğine şehadet etmekdedir. İbnu'n-Nedim, el-Fihrist'de ondan bahsederken şöyle der: s.: 416: "O cömertdi, nazik ve lütufkardı, insanlara iyilikde bulunur ve fakirlere yumuşak davranırdı."

86 Râzî, kendini beğenmişlikden şiddetle sakındırmakdadır; çünki bu marifetin önceliklerine ve kerim ahlaka zıddır. İnsanın kendini aşırı şekilde sevmesine bağlı olan nefs hastalıklarının en büyüklerindendir. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 50.)

87 el-Cebbar: Kahir ve inatçı, serkeş demekdir. (**el-Muncid**: ce-be-ra maddesi)

88 Bu Râzî'yi ilhad ile itham edenlere karşı açık bir reddiyedir. Bu fikir Allahu Teʻala'nın şu kavline muvafıkdır: "و على الله فليتوكل المؤمنون: Mü'minler ancak Allaha güvenib dayanmalıdır." (**Al u İmran**: 122.)Yine Allah Subhanehu'nun şu kavliyle de: "و اذا مرضت فهو يشفين: Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur." (**eş-Şuara**: 80.)

89 "البرء": Şifa, demekdir. (**el-Muncid**: be-ri-e, maddesi)

90 Bu günümüz psikoloji ilminin görüşüne de uygundur: Dirayetli tabib, günlük şartlara göre, hastanın sıhhatine elverişli tavsiyelerde etkin olarak bulunmalıdır. (John Powlby, **Riʻayetu't-Tıfl**, (*a.g.e.*) s.: 193.)

91 Râzî'nin kayıb kitabı "**İhtisaru Kitabi'n-Nabdı'l-Kebir li Galen**"dan (**el-Fihrist**, İbnu'n-Nedim, s.: 418.)

92 Aslında "تحتين" (Nabzın) altlarında şeklinde.

iken yoklamayan kimse, hasta olduğu zaman da onun hakkında sağlam bir şekilde hüküm veremez.

Çok Konuşmakdan Sakınmak

Melikin meclisinde, -onun veya bazı arkadaşlarının[93] konuşdurması dışında- seni, bu ilim[94] konusunda çok konuşmakdan sakındırırım.

Hastanın Beslenmesi

Hasta sofrada iken,[95] hazırlanan yemek midede karışdığında gerçekden kötü etkisi olsa da, "bu yemek uzuvlara şöyle zararlıdır veya hastalığı böyle harekete geçirir" diye bahsetme. Ancak ona gereken bir mikdar bahsedebilirsin, mesela: "Hastanın sofrasında[96] balık ve kesilmiş süt veya peynir ve yumurta ya da bunlara benzer şeylerin elbette aynı zamanda bir arada bulunması doğru değildir." Hastanın hergünki yiyeceği yemek mikdarını, yediklerinin nasıl bir tabiatı[97] olduğunu, azlığını ve çokluğunu, onlardan hoşlanıp hoşlanmadığını bilmen[98] gerekir. İnsanın yediğini, içdiğini, uykusunu, uyanma saatini, boş ve dolu zamanlarını, cinsî[99] hayatıyla ilgili hallerini ve diğer şeyleri bilen kimse, en azından hatalı[100] ilaç yapmaz.

Hastaya hergün, alması gereken gıdaları, daha önceden aldığı gıdalardan kendisine iyi gelen ve zararı giderici olması beklenenlerden bildiklerini emretmen gerekir. Bundan usandığında iştahı olanlara yönlendir. Elbette iştah duyulan yemek, kötü de

---

93 النديم: İçki arkadaşlığıdır. Arkadaş ve dost için de kullanılır. (**el-Muncid**: Ne-di-me maddesi)

94 Râzî, Sokrat'ı hayatının ilk dönemlerinde, avamdan da, yöneticiden de kendini gizlemediği için kınamakdadır. Sonra bundan rucu etmişdir. (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, s.: 99.)

95 Aslında "مايدته" şeklindedir.

96 Aslında "مايدته" şeklindedir.

97 *İslam tıbbında, kadim tıbda olduğu gibi, yiyeceklerin tabiatı (sıcaklık-soğukluk; kuruluk-nemlilik) büyük önem taşır. Hem sağlık koruma ilkesi olarak, hem tedavi yöntemi olarak, yiyecek ve ilaclarda bunların dengeli olması esas alınır. Mesela bir yiyeceğin özelliği aşırı ısıtıcı ise, onu serinletici bir gıdayla dengelenir. Sürekli ısıtıcı gıdalarla beslenip, dengeleyici gıdalara önem vermeyen birinin, karaciğerinden kaynaklanan hastalıklara yakalanacağı kabul edilir. Aynı şekilde yiyeceklerin tabiatlarıyla, insanların tabiatı arasında da bir paralellik vardır. İslam Tıbbı, hıfzu's-sıhhayı (sağlık koruma) tıbbın esası kabul eder, hıfzu's-sıhhanın esası, ise beslenmedir. İnsanın beslenmesini, tabiatına göre (hararetli, soğuk, nemli, kuru gibi.) ayarlaması, sağlıklı korumak için elzem bir husustur. H.A.*

98 Aslında "ان يكون تعلم" şeklindedir.

99 Râzî'ye göre şehvet hevaya çağıran kötü arazlardandır. Şehvet çeşitli hastalıkları celbeden bir lezzetdir. Bunun için onda tamamen mutedil olmak gerekir. (**el-Havi**, c.: 10, s.: 45; **el-Hasa fi'l-Kula ve'l-Mesane**, s.: 8)

100 Râzî'nin değerli kitabı, "**Menafi'u'l-Ağziyye**"de, Mısır baskısı, 1305 H.

olsa, sıhhatlilere de hastalara da, iştah duyulmayan yemekden daha uygundur. İçeceklerinin keyfiyetini, mikdarını ve tertibini de takdir etmen gerekir.[101]

Sadece melikleri değil, aklı olmayan erkekleri, çocukları[102] ve kadınlara da, iştahlı oldukları şeyleri bir müddet[103] yasaklamakdan kaçınmalısın. Onları alışdıra alışdıra yasaklamalısın.[104] Çok yemekden sakındırmalısın. Böyle yapman, onların gizlice daha çok yemelerinin ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak zararların önüne geçer. Şüphesiz ki yiyeceklerin zararını def etmek, hıfz-ı sıhha'nın (koruyucu tababet) en önemli kısmıdır.[105]

İlaçları Kullanma

Melike bir şurub veya ilaç[106] verdiğinde onun görebileceği bir mikdarını (tatman[107]) gerekir.[108] Şüphesiz ki bu töhmetden en uzak ve güvenilirliğe en yakın olan ve meli-

---

[101] Kelime aslında tamamen açık değil.

[102] Râzî, bizatihi müstakil bir dal olarak çocuk tıbbı konusunda kitab yazan mütefekkirlerin ilklerinden kabul edilir. O çocuklarla büyüklerin hastalık ve tedavilerinin arasını ayırd etmişdir. (**el-Kadi fi'-t-Tıbb**, s.: 92-93.): Klein, **The Psycho-Analysis of Children**, s.: 374, Londra, 1954.

[103] Görüyoruz ki Râzî hastalara daima şefkatlidir. Sonra da onlara kaideden istisnalar yapmakdadır: Şu onun sözlerindendir: "Eğer hastanın canı süt isterse ona ikinci keresinde ver." (**el-Havi**, c.: 5, s.: 8.) Hastalıkdan iyileşme dönemine (nekahat) girenlere nisbetle de der ki: "Eğer kendilerine zarar verecek yemeklerden canı çekerse, tabibe gereken bunun tedbirini halletmek ve onu uygun olan keyfiyete çevirmekdir. Katiyen onları canlarının çekdiği şeylerden men etmemelidir." Belki de o hastayı ilk haline döndürmek için tabiatına uygun olan şeylerden bahsetmekdedir. (**'Uyunu'l-Enba**, s.: 42.)

[104] Burada tedavi ve terbiyede aşama ilkesinden bahsedilmekdedir. Râzî açısından bu ilke, kitablarındaki yaygın ruhdur.(**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 32.)

[105] Râzî'nin "**Menafi'u'l-Ağziyye ve Def'u Mudarriha**" unvanıyla basılan kitabı, Mısır, 1305 H. Hadis-i şerifde de bu doğrulanmakdadır: "المعدة بيت الدواء: Mide hastalıkların evidir." Râzî, yemek ve içmek konusunda ifratdan çokça sakındırmakdan vazgeçmemekdedir; çünki o hızlı helake sebeb olmakdadır. **Tıbbu'r-Ruhani** kitabında buna hususi bir bölüm ayırmışdır. Bu fikir onun bütün kitablarında yaygındır. (Mesela bkz.: **el-Havi**, c.: 6, s.: 226-228) Onun tabibe takdim etdiği ilkelerden biri, yiyeceklerle tedavi etmek, ilaclarla tedavi etmemeyi ölçü olarak koymuşsa da. (**Menafi'u'l-Ağziyye**, s.: 44-45.) Râzî, sonraki eserlerinde gıdaların renklerini, onlardan elverişli olanlarla olmayanları bir araya getirmiş, kayıb risalesinde bu yiyecekleri takdim etmiş, arkasından da asrının ictimai adabının tezahürlerini, özellikle de valilerin yakınında olması hasebiyle göstermişdir. (**Menafi'u'l-Ağziyye**, c.: 2, s.: 55; Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslam**, c.: 1, s.: 107, 3. Baskı, 1963.)

[106] İlac tıbbın bir cüzüdür. Tabibin izni olmadan verilmesi istenmez. Bkz.: Dr. Muhammed Zeki Şafi'i, **Dairatu'l Me'arifi't-Tıbb ve'l-'İlaci'l-Menzili**, s.: 139, 2. Baskı, Daru'l-Fikri'l-'Arabi.

[107] Aslında sakıt olmuşdur.

[108] İlaçları, önce tabibin tatması, zehirlenme endişesinden kaynaklanmakdadır. Eskiden taht kavgalarında rakibini ortadan kaldırmanın yollarından biri olduğu için, hükümdarların yiyecek

kin sana itimad etmesi ve işlerini havale etmesi için en doğru[109] olandır. Bu her vakit yapman gereken birşey değildir. Ancak tedavi işini sen üstlendiğinde yaparsın. Melikin hizmetçilerinden veya sâkilerinden biri bu işe atanmışsa, senin yapman gereken birşey yokdur.

Ben bir gün eşrafdan birinin[110] meclisinde iken, tabib ona bir içecek sundu, o da yüzünü asdı. Meclis arkadaşlarından birisi dedi ki: "Niçin önce sen tatmadın ki?". Tabib dedi ki: "Şayet her meclis tertib edildiğinde, bütün içecek veya ilaçları[111] önce ben tadacak olsaydım, o zaman ben Allah'ın mahvolmuş kullarından biri olurdum. Meclisin sahibi "doğru söyledin" dedi ve eczahane[112] ile içecek mahzeninin anahtarlarının ona teslim edilmesini emretdi.

Yöneticinin Yanında Zehirlerden Bahsetmekten Sakınmak

Melikin veya yardımcılarının bulunduğu hiçbir yerde öldürücü[113] zehirlerden sakın bahsetme ve şöyle deme: "Ben onu biliyorum veya onun mahiyetine ya da zararı-

ve ilacları, yemeklere zehir karışdırılması ihtimaline karşı, evvela çeşnicibaşı denilen yemeğin denetimini yapanlar veya ilaçsa tabibler tarafından hükümdarın önünde tadılırdı. H.A.

[109] Evla, daha uygun, daha layık.(**el-Muncid**: حرى: Ha-ra maddesi)

[110] Râzî, Samanoğulları devrinde yaşadı (204-395 H. Onlar hikmet, ilim, sanat ve edebiyatı gözeten bir hanedandı. Onlar yaşantı itibariyle en güzel hükümdarlardandı. Sarayları büyük alimler ve ediblerle dolup taşardı. Bunlardan bazıları: İbn Sina, Firdevsi, Râzî ki ona itimad etmelerinin delili olarak onu Adudi Hastanesi'nin reisliğine seçmişlerdi. (**el-Fihrist**, 415; **Vefeyatu'l-Aʿyan**, c.: 4, s.: 245.)

[111] Râzî, ilaç meselesine büyük bir ehemmiyet vermekdedir. Hiçbir telifinde ruh ve bedenin devasını zikretmekden geri durmamışdır. O müfred (tekli, basit) ilaçları mürekkeb (birleşik, karışım) ilaçlara tercih etmekdedir. Kendi üzerinde tekid edip tecrübe etmeden bir ilaç hakkında bir nitelendirmede bulunmaz. Eskilerin zikretdiği bazı ilaçlara müracaat etmişdir. el-Havi'nin dokuzuncu kısmını akrabazin (*farmasotiğe*) tahsis etmişdir. Avrupalılar uzun müddet onun bu kitabındaki ilaç terkibine giren maddelerden faydalanmışlardır. (Dr. Haşim el-Vetri, Dr. Muʿammer Halid, **Tarihu't-Tıbbi fi İrak**, s.: 26.)

[112] Râzî'nin kayıb kitabı olan, "**İbdalu'l-Edviyye**" (**el-Fihrist**, İbnu'n-Nedim, s.: 418.); "**Eskalu'l-Edviyye**" (**Hediyyetu'l-ʿArifin**, c.: 2, s.: 27.); "**el-Edviyyetu'l-Mevcude bi Kulli Mekan**" (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, Râzî, s.: 109; **el-Fihrist**, s.: 418)

[113] Râzî bu terkiblerden haberdardır. Çünki o kimya ile içiçeydi. Râzî kimyai tıbbın babası kabul edilir. Feylesofun kimya ilminde edindiği yer, insanların ellinde bulunan şeylere karşı mustağni kalması içindi. Râzî'nin döneminde felsefe eczacılık ve kimya ile karışıkdı. "**Saydaliyyetun Kimyaiyye**" olarak isimlendirilen kitabda Râzî'nin nebatlardan müleyyin (yumuşatıcı, müshiller) hazırlayabildiği görülmüşdür. **Mesaliku'l-Ebsar**, varak, 303 C, c.: 2; Mustafa Lebib, **el-Kimya ʿİnde'l-ʿArab**, s.: 49. (*Batılı tıb tarihçileri, kimyai tıbbın (modern tıb ve farmakolojinin) kurucusu olarak, İsviçreli doktor Paracelsus (Phillipus Theophratus Bombastus von Hohenheim 1493-1541) kabul edilir. Paracelsus iatrokimya kuramını ortaya atmadan önce İslam ülkelerinde yıllarca*

na vâkıfım." Bu tıb mesleğinin dışında bir husus olduğundan, onu zikretmeye de, kullanmaya da ihtiyaç yokdur. Ondan bahsetmeyi terketmek, bahsetmekden daha iyidir. Eğer melik sana zehirlerden sual ederse buna cevab verme, onu anlatmaya da kalkışma, kendini ondan uzaklaşdırmaya bak.[114]

Tabibe Yakınlık Göstermenin Zorunluluğu

Bir tabib istihdam eden kimsenin, tabibi kendisine yakın tutması ve onunla kendisine en yakın insanlarla konuşduğu gibi konuşması gerekir. Böylece tabib, hizmetinde bulunduğu kimseyle arasında bir aracıya[115] ihtiyaç duymaz. Olabilir ki insan söylemekden utanacağı bir hastalığa yakalanır[116] ve bundan dolayı da tabib, mesela şayafat[117] ve lavman gibi, söylendiğinde başkalarının bilmesinden hoşlanılmayacak bir tedaviyi ona tavsiye edebilir.

Eğer tabible yakın olunmazsa, onun, hizmetindeki hastaya yakınlık duymamasından kaynaklanan çekingenlik veya korku, tabibin bu tedaviyi tavsiyesine engel olur.[118] Tabibin ondan çekinmesi, hizmet etdiği kimsenin helakine sebeb olabilir. Melikin

---

kalmışdı. Paracelsus, tıbla ilgili yazdığı kaynaklarda İslami kaynaklarına değinmez, ama onun ortaya atdığı kuramın daha önceleri İslam simyacıları tarafından, tatbik edilen bir tedavi yöntemi olduğu bilinmekdedir. Mesela, Akşemseddin'e nisbet edilen, Mai Maddeti'l-Hayat risalelerinde, ilacın nasıl elde edildiği anlaşılamasa da, simya işlemlerinde kullanılan kimyevi maddelerden elde edilen temel bir ilacdan bahsedilmekdedir. Paracelsus'un İslami kaynakları bilim tarihi açısından cidden araşdırılmaya değer bir mevzudur. Daha ilginç olanı ise, nasıl olmuş da Paracelsus'dan sonra daha bir asır geçmeden, Paracelsus'un eserleri ve tıbbı tekrar Arabça ve Osmanlıca'ya "Tıbb-ı Kimya-i Cedid" ismiyle terceme edilmişdir? H.A.

Râzî'nin **el-Esrar** ve **Sirru'l-Esrar** kitablarını okudukdan sonra düşünüyoruz ki, bu asırdaki muhtelif devaların bütünüyle ilgili ilac araşdırması fikrinin kurucusudur. Burada birçok karmaşık ve hassas tecrübeler icra etmişdir. Keşke Râzî atom çağında yaşasa ve çağdaş cihazları kullanabilseydi de onu görebilseydik.

114 Doğrusu, Râzî'nin İbni Sina ve Şehrezori benzeri bazı hasımları onun tıbdaki üstünlüğüne şahidlik etmişlerdir. eş-Şehrezori, **Nuzhetu'l-Ervah**, v.: 210. Onun hakkında insaflı olanlardan, mesela, İbn Hallikan, Râzî'nin tabibliğinden bahsederken şöyle der: "O bu sanatda çok sağlamdı, tecrübeliydi, tıbbın konumunu ve kanunlarını biliyordu, tıb ʻilmini almak için yollara düşerdi." (**Vefayat**, c.: 4, s.: 244.)

İbn Fadlu'llah el-Umeri de **Mesaliku'l-Ebsar**'da ondan bahisle der ki (varak: 301 C, c.: 2), "Onun fazileti çeşitli mezhebleri derlemesi, görüşleri araşdırıb toplamasıdır. Yapdığı nakilleri belirli bir düzen üzerinde gerçekleşdirmişdir. Meselelerini bilerek en derin bir tarzda şekillendirmişdir."

115 es-Sefir: Toplumun arasını düzelten elçi. (**el-Muncid**: Se-fe-ra maddesi)

116 Aslında: "المستحياة" şeklindedir.

117 الشيافات: Bir çeşit ilaç. *Makaddan konulan fitil benzeri ilaclara veya göze konulan bazı damlalara verilen isim. H.A.*

118 Aslında: "فيمنه" şeklinde.

birinin kulunc hastalığına yakalandığını duymuşdum. Tabib ona lavman yapmaya ihtiyaç duymuş; melik ise, avamdan olup, alimlerle görüşen biri olmadığından, bu tedavinin mahiyetinden habersizmiş. Tabib ona tedaviyi anlatmaya başladığında, -melik aklının azlığından, cehaletinin çokluğundan- tabibin kendisiyle alay etdiğini, tedavide gevşek davrandığını zannederek ağır sözler söylemiş ve şöyle demiş: "Senin bu anlatdığın kime yapılır!?" Tabib de ondan korkarak: "Allah'ın inayeti melikle olsun, bana yapılır" demiş. Melik: "Peki bunun bana faidesi var mı?" diye sormuş. Tabib: "Faideli olduğu söyleniyor" demiş. Melik onun tedavisini bırakdığından helak olmuş.

Bu tabib şunu anlatmış: "Şayet lavman yapdırsaydı, iyileşir ve kurtulurdu." Tabib hizmetinde bulunduğu melikle yakınlık kurup, onunla candan konuşamadığı, üstelik ondan korkduğu için tedaviyi bırakdığından, bu melikin helakine yolaçmışdır.[119]

Tabibin Sarhoşlukdan Sakınması

Sakın ola ki içki mübtelası[120] olmayasın. Meliklerin ve ileri gelenlerin hizmetine atanmışsan, sana ihtiyaç duydukları vakit sarhoşluğuna denk gelirse, bu seni onların gözünde küçültür. Üstelik yapdığın tedavi esnasında telafisi mümkin olmayan bir hataya düşebilirsin.[121] Ancak melik bu halde iken de sana tedavi yapmanı emrederse, o başka. Kendi başına kullandığında da, sıhhatini koruma ihtiyacına yetecek mikdarda[122] veya bir hastalığı[123] savacak kadarını kullanmalısın.

---

[119] Burada Râzî'nin, tabibin kıymetine ve toplumlar için tabiblerin zaruretine kuvvetle inandığını düşünüyoruz. Tehanevi'ye göre: **Keşşaf**, 1/73: Bedenlerin sıhhate kavuşturulması için tıb ilmi farz-ı kifayedendir. Bazılarından, her insanın bedenine zarar veren şeylerden kaçınmaya yetecek kadar tıb öğrenmesinin müstehab olduğu nakledilmişdir.

[120] Burada المعاقرة: el-muʿakıra, içki alışkanlığıdır.

[121] Burada Râzî, tabibin, özellikle tedavi vaktinde aklının başında olmasına özen göstermekdedir. O aklın kıymetini açıklarken der ki: "Akıl öyle bir şeydir ki eğer o olmasaydı halimiz hayvanların, çocukların ve mecnunların hali gibi olurdu." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, 18. Yine şöyle der: "Aklın, zekası ve mahareti olmayan kimse hakim olamaz, o avamdır." (**Sırru'l-Esrar**, 120.) Yine Râzî sarhoşluğun zararını, onun insan şahsiyetini zayi etdiğini, dini ve dünyevi hedefleri idrak etmekden aklı alıkoyması sebebiyle arhoşluğun zararını açıkça belirtmişdir. O sadece zaruri bir ʿilac olması durumunda sarhoşluk verici şeyleri caiz görmez.

Bundan başka o sarhoşluğu ve sarhoşu kötüler. Sarhoş olan, kendisine saygısı olan akıllı kimsenin razı olmayacağı, çeşitli hastalıklar, belalar ve rezilliklere duçar olur. Bu alışkanlığa düşmek, felsefe ve saadetin zıddınadır. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, 62, 63,72, 73)

Râzî'nin kayıb kitablarından: "**Makaletani fi's-Sekr**", "**Mihnetu't-Tabib**", "**Keyfe Yenbaği En Yekune Haluhu fi Nefsihi ve Bedenihi ve Şurbihi**" (**el-Fihrist**: 240, 419)

[122] Aslında "فمقدار" şeklinde.

[123] Ondan önce Hipokrat tabibin, zihnini ifsad edecek, hastalığından korkulacak kadar, çok nebiz

Tabibin Tedaviden Sonra Hastayı Takibi

Hastaya müshil[124] ve kusturucu içirdiğinde, yemesinde ve içmesinde hataya düşmesin diye onu takib etmen gerekir.

Bu konuda olması gerekene dair şu söylenir: Servet sahiblerinden kimi, yemekden[125] dolayı birçok afete yakalanıp bir sene hastalık çekdiği halde, insafı kıt, oburluğu çok olduğundan, bu halde devam ederler. Halbuki midesinde yemeğin çürümesinden kaynaklanan şiddetli bir hararet[126] veya kokusu kalmışdır. Bu kalıntılar yeni yediği yemekle karışınca ona da tabiatını verir (onun da tabiatını bozar). Yemek bu sefer ishal yapar ve bu günlerce aylarca devam edebilir. Bu durum, karında çok şiddetli sancılara sebep olan başka hastalıklara da davetiye çıkarır. Hasta birçok gayret ve yorgunlukdan sonra, oldukça zor tedavi edilebilir.[127]

Tabibden Sır Saklamanın Zararı

En büyük hatalardan biri de, hastanın hastalığı ile ilgili yapdığı birşeyi, tabibin kendisini kınamaması ve azarlamaması için ondan gizlemesidir. Böyle hata yapan ve bunu gizleyen hasta iki hata, iki cinayet irtikab etmiş olur.[128] Hasta yapdığı gizli işi tabibe açıklamadığında, tabib, tedavisi hususunda ona yol gösteremez.

Bundan dolayı, tabibin, müshil verdiği zaman hastayı, batını tamamen boşalıp temizleninceye kadar[129], takib etmesi gerekir. Şüphesiz ki bu, sağlığı korumada, hastalık ve illetlerin ardının kesilmesinde[130], hastanın ve kendisinin pişmanlığa düşmesine mani olmada, en kesin, en destekli yöntemdir.[131]

---

içmemesini tavsiye etmişdir. Ali el-Mecusi, **Kamilu's-Sınaʿati't-Tıbbiyye**, 1/8.

124 Râzî, felc ve göz iltihabı hastalıklarının tedavisi için müshil ediciler ve kan alma aletinin kullanılmasına dair eczalara atıflar yapmışdır: **el-Havi**: 2/58; Haydar Bammat, **Mecaliyyu'l-İslam (**Visages de l'Islam*, Payot Yay., Lausanne, 1946; Türkçesi,* İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri*, Bahadır Dülger, 1963*)

125 Râzî'nin kayıp kitablarından, "**Etʿimetu'l-Merda**", **el-Fihrist**: 420.

126 Aslında: "حندة" şeklindedir. Oysa "حنذة" şiddetli hararet demekdir.

127 Râzî insan bedeninin dört çeşit kuvveti olduğu görüşündedir: Tabii, kabız (tutucu), hazmedici, dirençli. Çoğu kez hastaya kuvvetini düşüren gıdaları, hastalıklara karşı bağışıklığı azaltması sebebiyle, vermeyi yasaklamışdır. Bugün ki tıbbın da en belirgin özelliği, *sağlık* korumakla ilgilidir. Râzî de, *sağlık* korumaya üstün bir önem verir. Bu yöntem kitablarının büyük kısmında yaygın olarak yer almakdadır. Mesela: **el-Havi**, 1/69, 88.

128 Tabibin tedavisinin gecikmemesi veya tabibin tedavi konusunda ona rehberlik edebilmesi için, her hastanın, bu muazzam kaideye, riayet etmesi gerekir.

129 Râzî'nin kayıb kitablarından, "**İstifrağu'l-Mahmumin Kable'n-Nadc**", **el-Fihrist**, 419.

130 Aslında: "وين" şeklindedir.

131 Çoğu okuyucunun hissedeceği üzere, Râzî, beden tıbbındaki tecrübesine nisbetle kişilerin

Zamanın birinde, zenginlerden birinin yakında baliğ olmuş genç oğluna müshil içirmişdim. Genç gece vaktinde tekrar müshil içmiş ve gençliğinden[132] dolayı, utanarak bunu gizlemiş. Yapdığı hatanın akabinde zayıf düşmüş ve böbrek sancısına yakalanmışdı. Halini araşdırdım, hizmetçilerden biri yapdığını haber verdi. Bunun üzerine, ona verilmesi gereken ilacı vererek tedavi etdim ve iyileşdi. Kanaatime göre, hizmetçiler beni haberdar etmemiş olsalardı, tedavisi ve hastalığı uzardı.[133]

Durumunu Öğrendikden Sonra Hastadan Kan Almak

Damardan kan almak[134] istediğinde, -hassaten hizmetine yeni girmişsen, eski durumu sana malum olmadığından- hastanın nabzını araşdırman ve idrarını incelemen gerekir.

Ama uzun müddetdir hizmetinde bulunduğun, tabiatını bildiğin hastanın kanını, kanın alınması gerekdiğini gösteren nabız ve idrarı, kanın rengine, bolluğuna veya yoğunluğuna[135] delalet eden hususları ya da burun kanamasını[136] araşdırmaksızın alabilirsin.

Bil ki, sıhhati veya gerekdiğinde tedavisi için bir tabib görevlendirmeyen,[137] sıhhatli vakitlerinde, sağlam olduğu günlerde, beslenme, kan aldırma yahud ilaç içmede bir tabibe danışmaksızın hareket eden kimse, bir hastalığa yakalandığında veya başına bir afet geldiğinde tabibe sığınsa da, o anda tabibin onun haline vâkıf olma imkanı bulunmadığından, tabib insanların en mâhiri, en muktedir araşdırıcısı[138] ve kıyas-

---

tabiatlarından (*psikolojiden)* da haberdardır. Râzî'nin hayatı, mevhibelerle dolu bir hayat numunesi olarak kabul edilebilir. O filozof, tabib ve tabiat alimidir. Kısaca o ansiklopedik bir terkibe ulaşmış akıl sahibidir. Onun felsefesi hakkındaki çalışmamız yakında, inşaAllahu Teala, Anglo Mısriyye Yayınevi'nde, "**Usulu'l-Fikri'l-Felsefi ʿİnde Ebi Bekr er-Râzî**" ismiyle yayınlanacakdır.

132 Aslında: "واهقا" şeklindedir.

133 Aslında: "لطالت برء المعاجلة و به العلة" şeklindedir.

134 Fasd: Hastanın damarını yarmak, demekdir. *Fasd, aslında hacamatdan farklı olarak, kanı daha derinden almakdır. H.A.*

135 Burada Râzî'nin tedavi konusunda kan unsuruna ehemmiyet verdiğini düşünüyoruz. Çünki ona göre kan, bedenin üzerine bina olunduğu birinci tabiatdır. Bu açıklama, insanın küçük alem olmasına göredir. Allahu Teala'nın yaratdığı bu dört tabiat, tabʿan birbirlerine zıddırlar. Bunlar, kan, balğam, mirratu's-safra (safra salgısı) ve mirratu's-sevdȧ (dalak salgısı)dır. er-Râzî, **el-Medhalu's-Sağir İla İlmi't-Tıbb**, varak: 106, Yazma.

136 الرعاف: er-Ruʿaf: Yüksek ateş veya darbe sebebiyle ve başka bir sebeble burundan gelen kandır. Bkz.: Dr. Muhammed Zeki Şafiʿi, **Dairatu Meʿarifi't-Tıbb ve ʿİlacu'l-Menzili**, s. 152, 2. Baskı, Daru'l-Fikri'l-ʿArabi.

137 Aslında kelimeler açık değil. Yazılışı şöyle: "مكرادرى"

138 Çağdaş felsefede olduğu gibi, Râzî'nin felsefesi de iki şeyle temayüz etmekdedir: Aklın donukluk ve taklidden özgürleşmesi, sonra da kıyas ve ilmi ilerlemelerdeki tecrübe.

cısı[139] olsa dahi, ona bir faidesi olmaz.[140] Hassaten, sanatını icra etmesine, hastanın durumunu ve daha önce geçirdiği rahatsızlıkları araştırmasına mühlet tanımayacak[141] ateşli bir hastalığa yakalandığında.

Bu sebeble Hakîm Hipokrat: "Ömür kısa, tıb sanatı geniş, vakit ise dardır." demişdir. Vakit dardır; çünki, hergün[142] kullanılan ilaç maddeleri de, tıpkı tıbbın mevzuu olan insan bedeni[143] unsuru gibi akmakdadır.

Bunun doğruluğunu ilginç bir şeyle tecrübe etdim.[144] Şöyle ki: Beni sık sık ziyaret eden[145] bir dostum vardı. Bazı zamanlar balgamlı kuşpalazı (difteri)[146] nöbetleri geçirirdi. Birgün yanıma geldi, yüzü sarhoşların yüzü gibi şişmiş, kıpkırmızı olmuş, damarları ortaya çıkmışdı.[147] Halini sordum.[148] Dedi ki: "Bir attar dükkanında oturmuş, attarla konuşuyordum. Misk kabından bir parça çıkarıp, koku havanında[149] misk so-

---

139 Kıyasın manası, müşabehet (benzeşme)dir. Mantıkda ise: İki kaziyeden (*önerme*) mürekkeb (*terkib edilmiş, oluşmuş*) sözdür. Birincisinin doğru-sağlam olmasından dolayı diğer sözün de doğru-sağlam olması gerekir.

140 Aslında: "لم تراء"şeklindedir.

141 Aslında: "لا نهمله"şeklindedir

142 Aslında önceki cümleyle beraber ibare tekrar edilmişdir. "Vakit ise dardır."

143 Bu fikir Râzî'nin kitablarında mevcuddur: (**et-Tıbbu'r-Ruhani)**, s.: 28 "Râzî'ye göre, cisim çözülen akıcı bir cevherdir. Çözülen bir şeyin ise, bekası yokdur. Ancak cismin çözülmesine mukabil değişir."

144 Râzî, dakik tecrübi yöneliş sahibi bir filozofdur. İmanıyla, aklı tecrübenin ehemmiyetini te'kid etmekdedir. Özellikle, devamlı gelişmeye açık olan tıb konusunda. Ona göre, her ne kadar tabibin mesleği de olsa, ona ancak bizzat bir tecrübe merhalesinden sonra güven duymakdadır. **el-Havi**, 12/85; **'Uyunu'l-Enbâ**, 421.

145 Aslında: "يخلف" şeklindedir.

146 **Keşşaf**-ı Tehanevi'de geçdiği üzere, allerjik astım hastalığıdır: 2/230. الخناق: el-Hunaku: Damme ve nun'un tahfifiyle. Tabiblere göre, boğaz kasları ve gırtlakda meydana gelen bir tümördür. Bu hastalığın yeri, küçük dil ile gırtlak arasındadır. Köpek gibi sefil eder. Ki bu hasta daima ağzını açık bırakmaya ve dilini dışarı çıkarmaya ihtiyac duyar. (*Muhakkik, hunakı balğami'yi allerjik astım, olarak tarif etmiş, Tehanevi'den ise, boğazda meydana gelen bir çeşit tümör şeklinde nakilde bulunmuşdur. Doğrusu difteri hastalığıdır.* Keşşafu Istılahati'l-Funun ve'l-'Ulum*'un, Dr. Ali Dahruc, Mektebetu Lubnan Naşirun baskısında, İngilizcesi de verilmiş olup, "hunak" kelimesi, farancit, anjin olarak terceme edilmişdir. (Bkz.:* A.g.e.*, s.: 765.) Ancak Tehanevi'nin hastalığın sebebi olarak tümör göstermesi de doğru değildir. Günümüzde bilinmekdedir ki, difteri hastalığı virütik bir hastalıkdır. H.A.)*

147 Aslında: "و دزت" şeklindedir.

148 Bu Râzî'nin yanında önem verilen bir ilkedir. Bu sorgulama ilkesidir. Çünki hasta çoğunlukla, hastalığının sebebi olarak başka bir şeyi bilmekdedir.

149 الناقجة: Miski bir araya toplamaya yarayan sopadır. Buradaki misk antilop gibi hayvanların kanından elde edilen güzel kokudur. (Misk Geyiği). Bir tutam misk parçasına, miske denilir.

pasıyla sert bir şekilde[150] ezmeye başladı. O arada aklında biraz bozukluk olan bir adam geldi ve ondan koku satın aldı. Attar kokuyla meşgul olurken, bu aklı bozuk adam[151], misk havanından[152] bir mikdar misk aldı ve ağzıyla tozu burnuma üfledi, kendimi ondan koruyamadığımdan, durumu görüyorsun!"

Yanımda bir süre kaldıkdan sonra kalkıp gitdi. Müzminleşen hastalığı (difteri) tuttuğu için yolda düşüp bayılmış. Bir arkadaşı onu evine götürmüş. Hastanın haline vâkıf olmayan yabancı bir tabibi çağırmış. Tabib onun kanlı kuşpalazı (kanlı difteri) olduğunu zannetmiş. Derken beni de çağırdılar.

Tabibin yanına girdiğimde bakdım ki, pazularını [sıvamış[153]], iki kayfal[154] damarından kan almaya hazırlanıyordu. Derhal onu bundan nehyetdim ve kan almasına mani oldum. İlaçlarını bildiğim için[155] onu ben tedavi etdim ve iyileşdi. Eğer o tabib, kan alma işlemini yapsaydı, hastanın ölümüne yolaçardı.[156]

Yine bir başka kere de, hastalandığı için tabibe gelen bir adam gördüm. Tabib ona, uzunca bir süredir kullandığı ve hastalığına şifa veren ilaçları kullanmasını tavsiye etdi. Adam, aynı hastalığa yakalanan ancak sara[157] hastalığına da mübtela olan ikinci bir adama kendi ilaçlarını önermiş. O ikinci adam her ne vakit ilaçları alsa, yakalandığı hastalığa bir faydası olmadıkdan başka, akabinde sara nöbeti tutuyormuş. Bana gelip, ilacı içinde kereviz tohumu[158] olduğunu anlatınca, onları hemen ilaçdan ayıkladım. Bundan sonra yine kullandığı halde saraya yakalanmadı ve ilaçları ona belirgin bir şekilde fayda verdi.

---

150 Aslında: "صالحا" şeklindedir. Oysa "الصالج": es-Salic, cim iledir ve şiddetle dövmekdir.

151 Aslında: "الماؤف"şeklindedir. Oysa "المئوف", kusur ve bozukluk demekdir.

152 Aslında: "الضلاية"şeklindedir. "الصلاية": es-Salayetu ise, koku taşı demekdir.

153 Aslında yokdur.

154 القيفال: el-Kayfal: Kolda kan alınan damar.

155 Râzî, kan almayı bazı hastalıklarda zaruri görmekdedir. **el-Havi**'de: 6/22: "Ben, nikris (*gut*), ramed (*göz iltihabı*), ve ciğer ağrısı olan şişkinlik ve çok sıkıntılı hastalıklar dışındaki bütün hastalıklarda fasd ile (*kan aldırma*) emrederim."

156 Râzî'deki tecrübeye (*deneye*) olan eğilim, onun iyimserliğine işaret etmekdedir. Onun iyimserliği tıb sahasında açıkça ortaya çıkmakdadır. Olanca azametine rağmen onun **el-Havi** kitabı bu eğilimle doludur. Öyle ki o tek bir gayeye yönelmişdir. O da insana karşı şefkatli olmakdır.

157 **Sara:** Sinirlerle ilgili bir hastalıkdır. Kasılmalarla birlikde, şuur kaybı nöbetleri şeklinde tezahür eder.

158 **Kereviz:** Kısa saplı, kökleri yenen bir bitki. Baharat olarak da kullanılır. (*Apium graveolens. Maydanozgiller familyasından olan bitki. Kök, yaprak ve tohumları kullanılır. H.A.)*

Tıb sanatını tatbik etmek için hastayla uzunca görüşmelere ihtiyaç vardır.[159] Şüphesiz ki bir insanla bir sene boyunca konuşan tabib, onun tabiatını, bir ay konuşandan daha iyi bilir. Tabibin usule (tıbbın aslına) çok iyi hâkim olması ve füru'u (uygulama ve ilaçlara dair kitabları) da[160] okuması gerekir.[161] Bu iki hususa yeterince vâkıf olmayanların tıbla ilgili birşey yapması doğru olmaz[162], tıb sanatındaki işlerde de muvaffak olamaz. O halde sen bu iki esasa dayanmalısın.

Hasta Üzerinde Tecrübede (Deney) Bulunmakdan Sakınmak

Halkın çok cahillerinin, "falan adam, tıb ilmine müracaat etmeksizin, tecrübeyle tıb ilmini elde etmişdir" şeklindeki hezeyanlarını[163] bırak. Bu adam insanların en uzun ömürlüsü olsa dahi, böyle birşey olmaz. Yapdığı tedavi tam bir fayda verse dahi, o ancakgüzelbirtevafukdur.[164]

Bunların en üst derecede bulunanları dahi, tıb sanatının usul ilmine müracaat etmezler. Onlar ancak kitablara bakarak, onlarda yazılı bulunan ilaçları kullanabilirler. Kitablarda mevcud şeylerin mahiyetini ise bilmezler. Bu ilaçların aynen kullanılmayacağını da bilmezler. Oysaki bu şeyler, tıb sanatının öğrenilmesi için misal olarak söylenmiş sözlerdir.

Tıb ilminde sadece tecrübe ile yetinmenin yanlışlığına dair faziletli Hakîm Galen'in şu sözü kâfidir: "Tıb sanatı hakkında benimle istişare eden herkese sadece tecrübe ile tedaviyi yasaklıyorum."

Yine muallim Hakîm Hipokrat da bunu yasaklamışdır: "Ömür kısa, tıb sanatı geniş, zaman hep yenilenmekde, hastada tedavi tecrübe etmek ise tehlikelidir."[165] diye söy-

---

159 Bu tıbda mühim bir kaidedir. Bugün gördüğümüz, daha çok sayıda hastaya yardım etme konusunda bazı tabiblerin hızlı davranmasının aksinedir, *Râzî'nin ilkesi.*

160 Burada Râzî'nin fikri, sağlam bir ilmi yöntemi, külli ve cüzi *ilmi* kanunların yöntemini bilmeyen bazı Arab ve Müslümanların sözlerine karşı çıkmakdadır. Râzî, bunu açıkça, "**Menafi'u'l-Ağziyye**", s.: 55 kitabında belirtmişdir.

161 Burada "gerekir" sözünden de anlaşılmakdadır ki, Râzî, tabibin ferdi mesuliyetine inanmakdadır. Bu onun felsefe usulünün umumi esaslarındandır. **es-Siratu'l-Felsefiyye**, s.: 102.

162 Bazıların şu söylediği doğrudur: "Tıbb *meseleleri* dağınıkdı, Râzî onları bir araya getirdi."

163 **Hezeyan:** Hasta veya başka birinin makul olmayan konuşma.

164 Râzî'nin tıb konusunda şarlatanlarla savaşı, onun hakkında araştırma yapan insaflı kimselerce övülmesine sebeb olmuşdur. Aldo Mieli, **el-'İlmu 'İnde'l-Arab**, 178. **(**La Science Arabe et Son Rôle Dans l'Évolution Scientifique Mondiale*, E.J. Brill, 1966.*)

165 Şüphesiz ki Râzî, tecrübenin (*deney*) destekçisidir. Fakat o hasta insan üzerinde ilaç tecrübe etmeyi reddetmekdedir. Kim bunu kendisi için ister ki?!

lediğinde ne kadar da doğru söylemişdir. Ben de aynı şekilde, tıb sanatında hastada tedavitecrübeetmeyiyasaklıyorum.[166]

Sarılık hastalığına yakalanmış birini tedavi etdiğini iddia[167] eden bir adam gördüm. Hastaya verdiği şey,[168] hastanın dilinin tutulmasına yolaçmış, bunun üzerine azarlanmışdı. Bu hastalığın tedavisini bir kitabda okuduğunu söylüyordu.[169] Bir diğeri de, kandan gelen sert tümörü olan hastaya kafurdan[170] yapılmış bir ilaç vererek, hastaya çok şiddetli bir zarar yaşatmışdı.

Bir defasında, yolum bir köye[171] düşmüşdü.[172] Orada günlerce kaldım. Hergün sabah erkenden mescidin kapısında sıvı şişelerle birlikde duran bir ihtiyar görüyordum. Aklına eseni emrediyor, fikrini bildiriyor, ağzına geleni konuşuyordu.[173]

Onun halini köylülere sordum: "Onun tıb hakkında çok kitabı var, tecrübe ile bizim tabiatımızı (yapımızı) biliyor" dediler.

Orada bulunduğum müddet içinde, bu haydut, iğrenç ilaçlarıyla, birkaç insanı öldürdü. Ben bu insanların aptallığına ve cehaletine, ihtiyarın şakiliğine ve cüretine hayret etdim. Keşke hastalar kendi hallerine bırakılsa[174]; bunun gibi tabiblerden şifa aramakdansa, elbette ona tedavi olmamaları, kendi kendilerini tedavi etmeleri daha hayırlıdır.[175]

---

166 Râzî ilaçlarını, insanlara vermeden önce, hayvanlar üzerinde tecrübe ediyordu. Mesela civayla yapdığı tertiblerin bazısını maymun üzerinde denemişdi. O başka bir yönden de hayvanların tedavisini araşdırıyordu. Bu konuda bir katılığı yokdu. Bkz.: **el-Havi**, 1/92; **el-Havas**, varak: 131 A.

167 Kelime aslında açık değil.

168 Kelime aslında okunmuyor.

169 Aslındaki ibare: "فقال فى كتاب له ينفع من ليس الصفر"şeklindedir.

170 **Kafur:** Uçucu bir yağ. Oda sıcaklığında katı haldedir. Çin ve Japonya'da bulunan kafur ağacından hazırlanır. Tıb ve başka alanlarda kullanılır.

171 Aslında: "قريته"şeklindedir.

172 Râzî, ince selis uslub, başından geçen veya şahid olduğu yahud güvenilir birinden naklederek bir takım hikayeleri sevketmesi ve bunu söylediklerinin doğruluğuna bir delil kılması itibariyle Cahiz'e ne kadar da benzemekdedir. Üstelik bunların çoğu latife ve yenilikden uzak da değildir. Fakat onun özelliği derinlik ve ilmi dikkat ile belirginleşmişdir. Onun bazı hikayeleri için bkz: **et-Tıbbu'r-Ruhani**, 70, **el-Havas**, varak: 70.)

173 Râzî'nin kayıp kitablarından, "**el-Esbabu'l-Mumeyyileti'l-Kulubi'n-Nasi ʿAn Efadili'l-Etıbbai İla Ahsaihim**", **el-Fihrist**, 417.

174 Râzî'nin fikriyatının tabii, insani ve umumi *özellikler* taşıdığı düşünülebilir. Muhtemelen onun kitablarına duyulan itimad muamması sebebiyle (*ona aidiyetine duyulan şüpheden dolayı)* uzun müddet Avrupa'ya terceme edilmemiş veya çok az terceme edilmişdir.

175 Bu iki zarardan daha hafif olanını işlemek ilkesidir. Bu Şerʿan da kabul edilen *bir ilkedir.* Râzî, insana, onu iyileştirecek ve tedavi edecek bir mikdar haric, ona elem vererek eziyet etmek yerine, daima insana şefkat göstermeye meyletmekdedir. **et-Tıbbu'r-Ruhani**, 32.

Bir adam bütün ömrü boyunca tecrübe (deney) yapsa, yine de, ishalin tedavisini, başı sert bir çaputla ovmak suretiyle hastayı rahatlatmayı,[176] , hardal ilacını[177] (yakı), vereme sebeb olabilen öksürüğü, tecrübeyle iyileşdiremez.

Sahte Tabiblerden Sakınmak

Bil ki, hırsızlar ve yol kesiciler, aç gözlü tabiblerden daha iyidir. Çünki bunlar malı götürürler.[178] Cana kasdetmeleri ise düşük bir ihtimaldir.[179] Sahte tabiblerin kıymetli canlara kasdı[180] daha çok muhtemeldir.

Şüphesiz ki, ihtiyaç veya açlığın baskısıyla hırsızlık, yol kesicilik yapmaya mecbur kalan adam, maddiyata muhtaç olmadığı halde kendisi hakkında: "Filan adam tıb ilminde bir mercidir"[181] şeklinde söylenmesiyle, övünüp gösteriş yapmak isteyen adamdan daha hayırlıdır.

Bu sahtekarların çoğu, yapdıklarını zahidlik ve insan sağlığını koruma olarak aksettirirler. Eğer böyle davranmayı terkederlerse, elbette bu onlar için, hem din hem dünya, öncelikle de ahiretleri itibariyle[182] kendilerine bir mükafat olur.

Katlanılması en güç işlerden biri de, irfan sahibi olmaksızın, ruhlara tahakküm etmek, basiretsiz bir şekilde başkalarına birşeyi emretmek veya yasaklamakdır.

Bunların içinden insan sağlığını koruma! konusunda işi o dereceye vardıranları vardır ki, güya günaha düşmemek için[183] dünyalık şeylerden konuşmaz,[184] bu işi para için yapmıyor izlenimi verir, sanki fedakarlık yapıyormuş gibi davranırlar. Arkasın-

---

176 Râzî'nin bu konuşması garip gelebilir. Ancak bugünki ilim çoğu kez bunu söylemekdedir. **el-Ahbaru'l-Kahiriyye Gazetesi**'nin 8.8.1975 tarihli sayısında, İngiliz tabiblerinden birinin, hastalık olan yere kuvvetle kum torbasıyla vurarak tedavi keşfetdiği yazılmışdır.

177 Kadim dünyanın çok yıllık bitkilerinden biridir. (*Brassica nigra, hardal tohumunun toz edilerek kağıd üzerine yapıştırılıp, ılık suyla ıslatılarak hardal tozu olan tarafı deriye getirilecek şekilde yapıştırılır. Bir saatden fazla deride bırakılmaz. Çünki fazla tahriş yapar. Romatizma, bronşit ve astımda kullanılır. H.A.)*

178 Râzî, bu şekilde, aç gözlü, çıkarcı tabiblerden hoşlanmamakdadır. Bu olguyla, "**Bur'u's-Saa**, s.: 8, kitabında da savaşmakdadır

179 Aslında: "انعوا" şeklindedir.

180 Rassafi, Râzî hakkındaki **Muktebes Dergisi**'ndeki *şiirinde* der ki (s.: 608, s: 10, c: 3, Kasım 1908): İlim hasımlarının bütün gülünçlülerini çürütmek için/ Ciddiyetle müttefik olmada, hiçbir çabadan geri durmadı.

181 Aslında: "إن فلانا يرجع إلى علم الطب" şeklindedir.

182 Burada her insan için büyük bir ilke vardır, o da: Başkalarına zarar verici şeylerden kaçınmak, sahibini sevaba ulaşdıran salih amelden kabul edilir.

183 Aslında: "كيلا تحععت فى ذلك بإثم او يبوء منه لورن"şeklindedir.

184 Aslında. "تكلم" şeklinedir.

dan da insanların ruhuna tahakküm etmeye[185] kendilerini öyle yoğun bir şekilde kapdırırlar ki, bir araşdırma ve ölçüleri olmadığı gibi, bir asla da dayanmazlar, başvurdukları ayrıntılı bilgileri de yokdur.[186]

Onlardan kimi bunu bir heyecanla yaparken, bir kısmı da sakince yapar. Tıb ilminin usulüne hakim olan kimse, istediği takdirde bir günde dahi ilacını bulup tedavi edebilir. Çünki tıb konusunda araşdırmışdır. Oysa tabib olmayan tecrübe sahibleri, senelerce hastayı iyileşdiremeyebilir.

Hakimlerin tıb sanatında tecrübeye (hasta üzerinde deneye) başvurmayı yasakladıklarını sana daha önce bildirmişdim. Yine sana, balgamlı kuşpalazı hastasıyla, hastaya yabancı tabibin hikayesini de, bir insanı tedavi etmeye alışmayı öğrenmen, hastanın alışkanlıklarını bilmen veya bir emirin sana vazife vermesi durumunda onun hayat tarzını tanıman, sana anlatdığıma benzer hallerle karşılaşdığında onu tedavi edebilmen için anlatmışdım.

Eğer bu anlatdığımız gerekçeler olmasaydı, melikler ve emirler kendileri için hususi tabib edinirler miydi? Tabibleri bütün hizmetçilerine tercih ederler miydi? Onlara mallarından ve içinde bulunduğu nimetlerden bir pay verirler miydi?[187] Diğer yakınlarına karşı onları öne geçirirler miydi?[188] Çünki afiyetden daha üstün, sağlıkla geçen bir hayatdan daha lezzetli hiçbir şey yokdur.

Tabibin Tevazusu

Bil ki, tevazu, bu tababet sanatında –kendini seviyesizleşdirmeksizin-[189] bir süs ve bir güzellikdir. Öyleyse tabib en güzel kelime ve en iyi sözlerle[190] yumuşak konuşmalı,

---

[185] Râzî'nin burada, tamamen insana saygı gösterdiğini, bir insanın katlen ölümüne sebeb olmakdan korkduğunu düşünüyoruz. Yine bunun, faziletli bir insanın ölümden korkmaması gerekdiği görüşüyle bir çelişkisi yokdur. Özellikle de: "Hak Şeriat'ın kendisine farz kıldıklarını eda eden mükemmel faziletli hayırlı insan ölümden korkmaz. Çünki o daimi nimetlere kavuşma, rahatlık ve kurtuluş vaadine inanmakdadır." (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 96.)

[186] Râzî, daima tıbda yüksek ahlaki ilkelerin tatbikini taleb etmekdedir. Buradan ortaya çıkmakdadır ki *Râzî,* ahlak çalışmalarında kanunları tesbit edilmiş sistematik bir yönelişin temsilcisi olduğu kabul edilebilir. Alim ve filozof yönü itibariyle, ictimai bir ıslahatçı olarak da kabul edilebilir.

[187] Râzî, cimriliğin hevaya yönelten mezmum sıfatlardan olduğu görüşündedir. Özellikle de cömert olmaya muktedir olana nisbetle. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s: 60.)

[188] Râzî, buna rağmen servet fırsatçılığına yeltenmemişdir. Çünki o bir zahiddi. (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, s: 110.) Yine o, insanın, *bir başkasının da* yapdığı benzer bir işden dolayı, kapasitesinden daha fazla, çok mal kazanmasını doğru bulmaz. Çünki böyle yapmakla ancak çalışmanın kulu olur. Fakat insanın geliri ile gideri arasında bir denge gözetmesi gerekir. (**et-Tıbbu'r-Ruhani**, s.: 82-84.)

[189] Aslında: "لكن لاضعه النفس و لا قلتها" şeklindedir.

[190] Aslında: "و حسن اليه و الرغبة فى الجنس و حفظ الكلام" şeklindedir.

insanlara karşı bayağı ve acımasızca hitab etmeyi bırakmalıdır.[191] Tabib her ne zaman bunu yaparsa, seçkin ve başarılı olur. Sana işaret etdiğim bu övülmüş hasletleri, bize faziletli Galen tavsiye etmişdir.

Birgün meliklerden birinin meclisinde idim. Onun huzurunda bulunan herkesden daha önde tutduğu hususî bir tabibi vardı. Melikin o vakit ihtiyaç duyduğu bir ilacı getirmesini ona emretdim. Melikin yanında saygınlığı ve itibarı olan akrabalarından bir adam da o meclisdeydi.

Tabib o adama dedi ki: "Bana filan ilaç kutusunu getir." Adam kerhen ayağa kalkdı ve kendi kendine söylenerek dedi ki: "Görüyorum ki her şerefsiz[192] kölesine hükmediyormuş gibi, bize hükmetmeye kalkıyor." Bunu duyan melik dedi ki:

"Kendime ve ruhuma hükmetmesine izin verdiğim bir kimsenin, benden başkasına hükmetmesini -isterse emretdiği kimse, insanlardan bana en yakını, en çok değer verdiğim kimse olsun- yasaklamam.[193] Adam melikin bu sözüyle sevindi, hoşnud oldu.

Bir zamanlar bir meliki tedavi etmişdim. Bana değer veren ve itibar eden[194] faziletli bir adamdı. Sıcak tabiatlı verem (bir çeşit tümör) hastalığına yakalanmışdı. Ondan çokça kan aldım. Çünki[195] dermansızlıkdan baygınlık geçirinceye kadar kan çıkması gerekiyordu. Gözleri çok kötü kararmışdı[196], gerçekden durumu korkutucuydu.

Etrafında yakınları ve hizmetçileri ağlamaya başlamış, bundan korkmuşlardı. Ben ise, gerekdiği şekilde onu tedaviye devam etdim. Artık gücü kuvveti kalmamışdı.

Derken kendine geldi ve hizmetçilerinden bazılarının ağladığını, bazılarının da sert nazarlarla bana bakdıklarını görünce dedi ki: "Kendime gelmeye başlayınca, kendi iyileşmemi düşünmeden, hizmetçilerimden kimisinin cahillikle sana can sıkıcı söz sarfetmelerinden kaygılandım. Ben sana itimad ettim. Gözüm kararıncaya kadar kan aldırmama ihtiyacım olduğunu bilmeseydin, kan almaya devam etmezdin. Bugünden sonra onların yanında kan aldırarak[197] seni sıkıntıya sokacak değilim. Kimsenin olmadığı bir yerde alırsın."

[191] Kur'an-ı Kerim'in Rasul'e –aleyhi's-selam- hitabı da bu minvaldedir:

[192] النذل: en-Nezlu: Dinde ve düşüncedeki düşüklüğü dolayısıyla aşağılık, hor, şerefsiz demekdir.

[193] Aslında: "أنها أى" şeklindedir.

[194] Aslında: "إذا" şeklindedir.

[195] Aslında: "إذا" şeklindedir.

[196] Aslında "العشى"ve " العشا" (*el-aşy ve aşa*): Gece ve gündüz kötü görme veya sadece geceleyin kötü görme demekdir.

[197] Aslında: "قعهدى" şeklindedir.

Melik, bu kan alma vesilesiyle birçok hastalıkdan kurtuldu. Allahu Teala'nın izniyle, yanında kaldığım sürede gözetimimde olmakla sağlığı korunmuş, günlerdir çekdiği çeşitli ağrı ve acılardan da kurtulmuşdu. Çünki bu süreçde benimle istişare etmeden, iznimi ve görüşümü almadan, yemez, içmez[198], uyumaz, kalkmaz, cinsî ihtiyacını gidermez[199] ve yıkanmazdı. Bu esnada, kendisine tedavi hususunda gösterdiğim bütün uygulamalara icabet ederek bana itaat etdi.[200] İşte tıb ilminden faydalanmak[201] isteyen yöneticinin böyle olması icab eder.

Şüphesiz ki böyle bir tabib hem mutlu olur, hem de kendisine hizmet etdiği meliki mutlu kılar.

Tıb sanatı ve tabiblerin fazileti hakkında, başka hiçbir şey olmasa dahi, aşağıda zikredeceklerim elbette kifayet eder:

Tabiblerin Fazileti

Muhakkak ki tabibler, başkalarında bulunmayan beş haslete sahibdir:[202]

Birincisi: Bütün mezheb ve din mensubları onların sanatının faziletine dair ittifak etmişdir.

İkincisi: Melikler ve halk yığınları, onlara son derece ihtiyaç duyduklarını itiraf etmişdir. Zira yanındakilerden ve aşiretinden fayda göremeyeceği hastalık anında, tabibler bir sığınak ve yardımcıdır.

Üçüncüsü: Tabiblerin çalışmaları, tıb sanatını bilmeyen insanların gözü önünde-[203]cereyan etdiği halde kavrayamazlar.[204]

Dördüncüsü: Tabibler daima, kendilerinden başkalarını mutluluk ve rahata erdirmeyihedeflerler.[205]

---

198 Râzî'nin kayıp kitablarından: "**Tertibu'l-Ekli'l-Fevakih**"

199 Aslında: "لا بد قاضى" şeklindedir.

200 Şifanın hızlı elde edilmesi için hastanın tabibe itaatı önemli bir unsurdur. Özellikle de ilmi sağlam bir tabibe bağlandığında. **Vefayat**, 4: 245

201 Râzî, hastanın bir tabibi olmasını gerekli görmekdedir. Çünki önüne gelen tabibe gitmek hasta için hatalı bir *davranışdır.* **'Uyunu'l-Enbả**, 421.

202 Aslında: "له"şeklindedir.

203 Râzî, her tabibin her ne kadar hafif de olsa, her hastalığı araşdırmasını zorunlu kılmakdadır. **el-Havi**: 1/128.

204 Aslında: "مجاهدة من أجاب عايته من أبصارهم" şeklindedir.

205 Râzî, tabibe, hastasının durumu ağır da olsa, onu sıhhatli göstermeyi zorunlu kılar. **'Uyunu'l-Enba**: 42.

Beşincisi: Tabibler için kullanılan Hakîm kelimesi Allahu Teala'nın isimlerinden el-Hakim'den türemişdir.

Tabiblerin hiçbir fazileti olmasa bile, en kıymetli ve en özel kişilerin dahi usandığı bir vakitde, insanların tabibi arzulayabilmesi yeterdi. Çünki[206] ağır hastalıklarda insan kendi ailesi ve çocuğuyla dahi karşılaşmak istemiyor iken, tabible bir araya gelmeyi arzu edebilir, onu görmekle rahatlayabilir. Tabibin yanına gelmesi ve onu görmesiyle kendisini iyi hissedebilir. Elbette başkaları olmasa da, tabibin orada olması bir zorunlulukdur.

Sayısız hasta bana, tabib yanına geldiğinde kendinde bir rahatlık hissetdiğini, tabibin ziyaretiyle bulduğu ruh huzurunu başka hiçbir zaman bulamadığını anlatmışdır.

Tıbda Kehanet Yokdur

Hizmetinde bulunduğun melikin huzurunda iken, aşırı yalancı sefih ve düzenbazlar,[207] tıb sanatıyla ilgisi olmayan, ancak kehanet[208] olarak sayılacak şeyler üretmeni teklif ederler. Böylece seni insanların önünde hataya düşürmelerinden sakınmalısın. Çünki, hizmetinde bulunduğun hastanın durumuna etki eden bütün şeyleri bilmekle, onun durumuna bakmakla, nabzını hissetmekle tanıklık yapabilirsin. Yoksa önceden ne yediğini, diğer işlerindeki yaklaşımlarını, idrarları arasındaki farkı bilmeden konuşmak tıb sanatına dair yalan ve bâtılların en büyüklerindendir.

İşte bu sefih yalancılar -Allah onları rezil etsin- halkın yanında, hilelerini[209] destekleyecek hünerlerini son derece ince bir şekilde zerkederler. Biz bu işlerin mânâsını, telif etdiğimiz yazılarımızda[210] açıklamışdık.

Yalancı sefih, yardımcısına[211], karureye[212] içine idrar yerine, incir suyu veya kayısı suyu koymasını emreder. Yardımcısı, insanların huzurunda ona bunu verir.[213] Yalancı sefih yardımcısına kızmış gibi yaparak şişeyi alır ve içer.

---

[206] Aslında: "فإن" şeklindedir.

[207] Doğrusu Râzî'nin yazıları, alışılagelmiş, yaygın şeylerden çıkıp hür fikrin asaletini dile getirmekdedir

[208] Aslında "الكدنة" şeklindedir.

[209] Hüner ve el çabukluğu demekdir

[210] Râzî, diğer filozoflardan, çeşitli mevzu'lardaki te'liflerinin çokluğuyla da temayüz eder.

[211] Aslında, "مراطنه" şeklindedir.

[212] İçine şarab veya taze veya kuru hurmanın konulduğu kabdır.

[213] Aslında "فيرضه" şeklindedir.

Bazen de şişenin içine su doldurur.[214] Karuresinde halka gösderdiği şeyin, koyun idrarı olduğunu söyler. Onun söylediklerini açıklamaya ihtiyaç vardır.[215] Avamın dışında, çoğu akıl ve izan sahibi dahi bunları tasdik eder.[216]

Bu işlere dair sırlar bana gizli değildir. Çünki ilk gençliğimde, büyü ve el çabukluğu işlerini çok çabuk kapmışdım. Bunların bütün sır noktalarına[217] muttali oldum.

Bunlarla ilgili birçok şeyi[218] ve onların hileli yönlerinin bir kısmını, bahsi geçen yazımda anlatmışdım.

Bu türden durumlarla, hastalık teşhisi için insanların idrarlarına[219] bakdığımda veya nabızlarını[220] yokladığımda defalarca karşılaşdım. Hastalar, yakalandıkları hastalık, belirtiler ve bulgular, yeme, yatma-kalkma ve ağrıyla ilgili neler yapmaları gerekdiğine dair beni sıkışdırdıklarında, cevabım nedeniyle yüzlerinde[221] bana karşı oluşan karşıtlığı görebiliyordum. Arkasından benden uzaklaşıyorlardı.

Onlardan bazıları da bana karşı, hiç utanmadan,[222] çok açık şekilde şöyle demişlerdir: “Sen bizim aradığımız adam değilsin. Çünki sen bize bakdığında, nabzımızı ölçdüğünde neyimiz olduğunu, hastalık günlerinde ne yapdığımızı, nasıl elem duyduğumuzu bütünüyle anlatmalıydın.”

---

214 Aslında “تيمومة” şeklindedir. *Asıl metinde birden fazla kelime düşmüşdür. Muhakkikin “aslında” diyerek belirtdiği kelimenin yerine hangi kelimeyi koyduğu metinden anlaşılmamakdadır. Muhtemelen metinle ʿalakasız gördüğünden kelimeyi yukarıya almamışdır. H.A.*

215 Aslında “حشش” şeklindedir.

216 Aslında “فعر” şeklindedir.

217 Aslında: “الشر” şeklindedir.

218 Aslında: “الاشياء” şeklindedir.

219 Aslında: “دليلهم”şeklindedir.

220 Râzî’nin asrındaki tabiblerin adeti, hastalığı, hastanın idrarını, bazan hastayı görmeksizin de olsa, tedkik etmek suretiyle idi. Ancak Râzî, buna ek olarak, hastayı bizzat görerek tedkik etmenin zorunluluğuna dikkat çekmişdi. *Will* Durant, **Kıssatu’l-Hadara** (The Story of Civilization*),* s.: 192, c.: 2, 4. Bölüm

221 Aslında: “صررتى” şeklindedir.

222 Aslında: “مستحى” şeklindedir.

Onlara karşı sarfetdiğim sözlerimin hiçbir faydası olmadı.[223] Çünki, kişiliklerinde eli çabukların gözboyacılıkları,[224] yalancı sefihlerin[225] hileleri yer etdiğinden,[226] bu[227] sanatı kavrayabilecek nitelikleri yokdur.

Tabib, her ne kadar uzman olsa, hastaya dair bir takım sözler söylese dahi, hastanın dün neler yapdığını, yediği şeylerin mahiyetini haber vermesi mümkin değildir. Yunanlı ve Hindli hakîmlerin tıb sanatına dair kitablarında yazdıkları bellidir. Bu kitabların hiçbir tanesinde, buna benzer şeyler[228] iddia edilmemişdir. Onlar içine çekildikleri zaviyelerinde, sanat ve hilelerini zayıf akıllı[229] erkek ve kadınlar[230] arasında, görüşlerini de kendilerine hizmet eden tutarsızlar içinde yayabilirler.[231]

Onlardan kimisi hastanın yanında uzunca kalmayı ister, kimisi de bundan hoşlanmaz.[232] Bunların üzerinden hizmet kaldırıldığında, bu onlar açısından aslında bir hizmet şekli olur. Onların karşısında gaybdan haber vermekle[233] emrolunmandan ve senin yüzüne gülmelerinden ise, senin canını sıkmaları veya senden yüz çevirmeleri daha hayırlıdır.

Bil ki, eğer sen bu anlatdığım hasletlere sahib olur ve diğer hallerin gereğini yerine getirirsen, melikler ve halkın saygı duyduğu, hususî ve umumî kabule mazhar, özgür biri olursun. Bu arada da hem sevab ve hem de dünyalığı bolca elde edersin; güzel de birhatırabırakırsın.[234]

---

223 "لم ينفع: *Menfaati olmadı*" manasında.

224 Aslında: "محاهيين" şeklindedir. İlginç bir şekilde Râzî'ye nisbet olunduğu iddia edilen kitabın ismi de böyledir: "**Mehariku'l-Enbiya**". Bununla birlikde o bundan beridir.

225 Aslında: "الممائن" şeklindedir.

226 Aslında: "يمكن"şeklindedir.

227 Aslında: "بهذه" şeklindedir.

228 Burada Râzî'nin kültürü ortaya çıkmakda, geçmiş medeniyetlerin irfanına dair geniş ıttıla'ı vuzuha kavuşmakdadır.

229 Râzî, şahısların ruh halini anlamada kuvvetli bir firaset sahibidir. O her insana, kendi durumuna göre nasıl muamele edileceğini iyi bilmekdedir. Onun firaset hakkındaki risalesinde ortaya koyduğu ilkeler, bilginin bu türüyle ilgili çağdaş ilmi ilkelerle aynıdır. (Râzî, **Cumelun Ahkami'l-Firase**, 1929 Haleb Baskısı.)

230 Aslında cümle şu şekilde yazılmışdır: "و أحفظ عن وصيته أشدد و مختلفة" şeklindedir.

231 Aslında: "منضرمة" şeklindedir.

232 Aslında: "يكرمه" şeklindedir.

233 Aslında: "فانى أمرك أزاهم بالسوء." şeklindedir. Her hal u karda manada bir sürçme bulunmakdadır.

234 Râzî'nin felsefe usulünde Allahu Teala: "Bizim kendisinden sevab umduğumuz, cezalandırmasından korkduğumuz Malikimizdir. Bizi gözetler, bize merhamet eder, bizi suçlamayı istemez, bizim için zulüm ve cehaletden hoşlanmaz, bizim için ilim ve adaleti sever." (**es-Siratu'l-Felsefiyye**, s.: 101.)

Bu hususda sana öğretdiğim kadarı[235] dahi, üzerinde düşünen ve aklını[236] işleten kimse için yeterli[237] mikdardadır.

Allahu Teala seni tutduğun her rüşd yolunda[238] doğruluk üzere muvaffak kılsın.[239] Minnet, aklı ihsan edip, var edenedir; sonsuz hamda hakkıyla[240] ehil olan da O'dur.

[235] Burada müellif Râzî'nin bu kısa risalesinde, belağat ve tasarrufa gayret etmesi sebebiyle, onun daima vecizliğe meyletdiği, düşünülebilir.

[236] Aslında: "بعقلى" şeklindedir.

[237] Râzî'nin telif etdiği bu kısa risale, tıbda bir düstur mesabesinde kabul edilebilir. Nitekim Râzî bunu , (**Bur'u's-Sa'a**, s.: 4.) kitabında açıkça ifade etmişdir.

[238] Aslında: "طريق" şeklindedir.

[239] Aslında: "موفقك" şeklindedir.

[240] Aslında: "أهلى و مستحقى" şeklindedir

KAYNAKLAR

İlk Kaynaklar

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî'nin telifleri:

1. el-Esrar, İran, 1343 H.
2. Bur'u's-Sa'at, Kahire, 1936.
3. Cumelun Ahkami'l-Firase, Haleb, 1. Baskı, 1929.
4. el-Havi, Hind, 1. Baskı, 1955.
5. el-Hasa fi'l-Kula ve'l-Mesane, Neşr: *Pieter de* Koning, 1896, Leiden.(*Kitab Fransızca tercemesiyle yayınlanmışdır. H.A.)*
6. Resailu'l-Felsefiyye, Tahkik: Poul Kraus, Mısır, 1939, Bu kitab aşağıdaki risaleleri kapsamakdadır:

a. Emaratu'l-İkbal ve'd-Devle

b. es-Siratu'l-Felsefiyye

c. et-Tıbbu'r-Ruhani

d. Makaletun fima Ba'de't-Tabi'ah

e. el-Munazarat

7. Sirru'l-Esrar, İran, 1243 H.
8. el-Fahiru fi't-Tıbb, Neşr: *Pieter de* Koning 1896, Leiden
9. el-Medhalu's-Sağir ila 'İlmi't-Tıbb, Yazma, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Mecmu'a içerisinde, Rakam: 4308-L.
10. Menafi'u'l-Ağziyye ve Def'u Mudarriha, Mısır, 1305 H.

İkincil Kaynaklar

1. Ahmed Emin, Zuhru'l-İslam, 3. Baskı, 1963, Mısır.
2. Aristo, el-Mantık (Nazariyyatu'l-Burhan), Tahkik, Dr. Bedevi, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye Matba'ası, 1949.
3. Aldomili, el-'İlmu 'İnde'l-'Arab ve Eseruhu fi Tatavvuri'l-'İlmi'l-'Alemi, Terc.: Dr. 'Abdu'l-Halim en-Neccar, Dr. Muhammed Yusuf Musa, Daru'l-Kalem, Mısır, 1. Baskı, 1962.
4. Emily Lodfiy, el-Hayatu ve'l-Hubbu, Terc.: 'Adil Zu'aytir, Daru'l-Me'arif, Mısır, 1950.

5. Bergson, Menbe‘a el-Ahlak ve’d-Din, Terc.: Sami ed-Derrubi, ‘Abdu’llah ‘Abdu’d-Daim, Mektebetun Nehda, Mısır, 1. Baskı, 1945.

6. Bernard Shaw, Hayratu’t-Tabib, Terc.: Dr. ‘Umer Mekavi, Daru’l-Fikri’l-‘Arabi, 1962.

7. Polly (John), Ri‘ayetu’t-Tıfl ve Tatavvuru’l-Hubb, Terc.: Dr. es-Seyyid Hayri ve Arkadaşı, Daru’l-Me‘arif, Mısır, 1959.

8. Cerinbadem (جريمبادم), Hadaratu’l-İslam, ‘Abdu’l-‘Aziz Tevfik, Mektebetu Mısır, 1956.

9. Dr. Husni Seyh, Felsefetu’t-Tıbb, Dimeşk, 2. Baskı, 1945.

10. Haydar Bammat, Mecaliyyu’l-İslam, Terc.. ‘Adil Zu‘ayter, el-Halebi, Mısır, 1956.

11. Demi Pour, Tarihu’l-Felsefe fi’l-İslam, Terc.: Dr. Muhammed Ebu Reyde, Mısır, 1938.

12. Divorant, Kıssatu’l-Hadara, Muhammed Bedran, Mısır.

13. eş-Şehrezori, Nuzhetu’l-Ervah, Yazma, Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Rakam: 12050, H.

14. ‘Abdu’r-Razzak Nevfel, el-Muslimun ve’l-‘İlmu’l-Hadis, Mektebetu Taya‘, Mısır, 2. Baskı.

15. Dr. ‘Abdu’l-Latif Muhammed el-‘Abd, Felsefetu Ebi Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, Doktora Tezi, İlk Hazırlık Tertibi, 1975, Kulliyetu Daru’l-‘Ulum, Baskıda).

16. ‘Ali bin el-‘Abbas el-Mecusi, Kamilu’s-Sına‘ati’t-Tıbbiyye, el-Matba‘atu’l-Kubra, Mısır, 1294 H.

17. Mesaliku’l-Ebsar, Yazma, Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Rakam: 559, Me‘arifu ‘Amme.

18. el-Ğazzali, İhyau ‘Ulumi’d-Din, el-Halebi, Mısır, 1939.

19. el-Kuşeyri, er-Risaletu’l-Kuşeyriyye, Sabih, Mısır, 1966.

20. el-Kıfti, İhbaru’l-‘Ulema’ bi Ahbari’l-Hukema, el-Hanci, Mısır, 1. Baskı, 1326 H.

21. Dr. Muhammed Zeki Suveydan, et-Temrid ve’l-İs‘af, Mısır, 2. Baskı, 1957.

22. Dr. Muhammed Kemal Ca‘fer, et-Tasavvuf Tarikan ve Tecrubeten ve Mezheben, Daru’l-Kutubi’l-Cami‘iyye bi’l-İskenderiyye, 1970.

23. Mustafa Lebib, el-Kimiya’ ‘İnde’l-‘Arab, Daru’l-Katibi’l-‘Arabi, Mısır, 1967.

24. Dr. Haşim el-Vetri, Dr. Mu‘ammer Halid, Tarihu’t-Tıbbi fi’l-Varak, Bağdad, 1939.

25. Vatşli (Dana), et-Tabibu Mu'alicen ve 'Alimen, Terc.: Zekeriyya Fehmi, Daru'l-Fikri'l-'Arabi, Mısır.

26. Yahya eş-Şerif ve Arkadaşı, et-Tıbbu'ş-Şer'i, Mektebetu'l-Kahire el-Hadise, 1. Baskı, 1958.

27. Yahya bin Hubeyra, İhtilafu'l-Eimme, Yazma, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 23319, B.

Üçüncül Kaynaklar: Ansiklopediler

1. İbn Ebi Usaybi'a, 'Uyunu'l-Enba', Tahkik, Dr. Sezar Rıza, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, 1965.

2. İbn Hallikan, Vefeyatu'l-A'yan, Tahkik, Muhammed Muhyi'd-Din, en-Nehdatu'l-Mısriyye, 1949.

3. İbnu'n-Nedim, el-Fihrist, el-Mektebetu't-Tuccariyyeti'l-Kubra, Mısır, 1348 H.

4. el-Bağdadi, (İsma'il), Hediyyetu'l-'Arifin, İstanbul, 1955.

5. et-Tehanevi, Keşşafu Istılahati'l-Funun, Tahkik, Dr. Lutfi 'Abdu'l-Bedi', en-Nehdatu'l-Mısriyye, 1949.

6. el-Ebbu Louis Ma'luf el-Yesu'i, el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-Edebi ve'l-'Ulum, Beyrut, 5. Baskı, 1927.

7. Dr. Muhammed Zeki Şafi'i, Dairetu Me'arifi't-Tıbbi ve'l-'İlaci'l-Menzili, 2. Baskı, Daru'l-Fikri'l-'Arabi, Mısır.

8. Muhammed Şefik Ğarbal (Hazırlayan), el-Mevsu'atu'l-'Arabiyyeti'l-Muyessere, Daru'l-Kalem, Mısır.

Süreli Yayınlar

1. Dergi/el-Mebahis, Sayı: 8, Sene: 1, 1909.

2. Dergi/el-Muktebis, C: 1, Sayı: 3, Kasım, 1908.

3. Dergi/el-Muktetaf, C.: 5, Sayı: 75, Aralık, 1929.

İngilizce Kaynaklar

1. Melanie Klein, The Psycho-Analysis of Children, London, 1954.

2. Sarvepalli, History of Philosophy Eastern and Western V 11 London, 1953.

Orijinal ismi **Bur'u's-Sa'atu fi't-Tıbb** (Tıbda Bir Saatte İyileşme) olan bu eser, 1354 H./1936 M., Kahire 1. baskısı ile Pierre Pual Émile Guigues'in 1904'de Beyrut'ta Fransızca çevirisiyle yayınladığı nüsha karşılaştırılarak çevrilmiştir.

Bir Saatte Şifa

Tabiblerin Şeyhi, Filozofların İmamı

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya
er-Râzî

Neşreden

İzzet el-Attar
Lecnetu'ş-Şebibe es-Sûriyye bi'l-Kahire
(Kahire'de Bulunan Suriyeli Gençler Heyeti Sekreteri)

Çeviri

Hikmet Akpur

İthaf

Yetenekli Mütehassıs Tabib Saygıdeğer Dr. **Hamdi İbrahim Bey** Hazretlerine..

Bu risaleyi, insani hizmet yolundaki dev çabalarınıza şükran ve takdirlerimin bir nişanesi olarak, saygıdeğer şahsınıza hediye ediyorum. Büyük bir şöhrete sahip olan bu risale, Avrupalı müsteşrik tabiblerin önde gelenleri tarafından çeşitli dillere çevrilmiştir. Bu eserin saygıdeğer şahsınız tarafından kabul edilmesini ümit ediyorum, efendim.

Yayıncı

YAYINCININ SUNUŞU

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî tabiblerin şeyhi, filozofların imamı kabul edilir. Çok sayıdaki telifleriyle insanlığın hizmetinde olan birçok tabibe bir lütuf olmuştur. İki yüzü aşkın bu teliflerde, tıbbın birbirinden çok farklı olan, hemen hemen bütün yönlerini ele almıştır. Çünkü o -Allah onu geniş rahmetine alsın- tıb fenlerini ihtiva eden büyük kitaplarına ilaveten, birçok hastalık ve illetler hakkında hususi risaleler de derleyip yazdı. Birçok beldeyi gezip dolaşarak hükümdarlara, emirlere, vezirlere hizmette bulundu. Onların adına teliflerde bulundu, her nerede bir çözüm varsa, onu almak ve ilaçları tanzim etmek için çalışdı.

Râzî, doğru sözlüydü, halka ve mesleğine karşı samimiydi, ikiyüzlü davranmazdı. Meşru yollar dışında bir kazanç elde etmeye çabalamazdı. İnsanların malını bâtıl yoldan şantajla almaya çalışan zamanının tabiblerine karşı çıkardı.

Bur'u's-Sa'atu fi't-Tıbb: Tıb'da Bir Saatte İyileşme kitabının başında bize, Vezir Ebu'l-Kâsım bin Abdullah'ın meclisinde, tabiblerden bir toplulukla hastalıklar ve tedavilerini müzakere ettiklerini, onlardan bir kısmının, "bedende meydana gelen hastalıkların günlerce sürdüğünü, bunların iyileşmesinin günler aldığını ama vezirin günler süren hastalığının bir saatte iyileştiğini" söylediklerini, vezirin kendisinden bir saatte iyileşebilen hastalıkları anlatan bir kitap yazmasını istediği için bu kitabı telif ettiğini ve ismini "Bir Saatte İyileşme" koyduğunu belirtir.

Vezir Ebu'l-Kâsım bin Abdullah için telif edilen bu kıymetli kitabın nüshasının farkına vardığımızda, küçük hacmine rağmen, insanların tedavisinde çare olmadığını zannettikleri birçok hastalık ve illeti kapsadığını gördük. İnsanların ondan yaygın bir şekilde faydalanabilmesi ve hicri dördüncü asırda İslam devletinde tıbbın ulaştığı o parlak seviyeyi âleme göstermek için onu gün yüzüne çıkarmak istedik.

"Bir Saatte İyileşme" kitabının doğru bir nüshasını ortaya çıkarmayı arzuladığımızdan, diğer nüshaları da bizim nüshamızla karşılaştırdık. Allah'a hamdolsun, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de (Mısır Devlet Kütüphanesi) dört nüsha olduğunu öğrendik. Üç nüsha yazmaydı, biri de Paris'te basılmıştı.

Birinci yazma nüsha güzel bir hat ile yazılmıştı ve baş tarafı bir miktar eksikti. 991-Tıbb rakamıyla kayıtlı olan diğer tam nüsha ise, aslî nüshanın tam tersineydi. Bir mecmua içinde, 722 rakamıyla kayıtlı olan ikinci bir nüsha sıradan bir hatla yazılmıştı ve bazı bölümler çıkarılmış, burada hastalıkların isimleri zikredilmemiş ve yerleri boş bırakılmıştı. Üçüncüsü, yine bir mecmua içinde, 225 rakamıyla kayıtlı, eski ve kötü bir hatla yazılıydı. Paris'teki dördüncü matbu nüshayı ise, Fransız Tıb Mektebinde Eczacılık hocası olan Dr. Guigues notlarla birlikte neşretmeye çalışmıştı. O da kendi kütüphanesindeki, Saint Joseph Üniversitesi (Lübnan) kütüphanesindeki ve Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'deki nüshalara dayanmıştı. Bu nüshalarda, Uyuşma ve Uyuz bölümlerinde ilaçların niteliklerine dair bazı ibarelerdeki fazlalık ve noksanlıklar dışında bütün bölümlerde ittifak vardır.

İmkan ölçüsünde, bu dört nüshanın hepsinden kendi nüshamızı çıkararak yazdık. Bazı nüshalarda farkına vardığımız fazlalıkları ekledik. İbarelerinde farklılık bulunan nüshalara da işaret ettik.

Biz, kendi nüshamızın kemal seviyesinde olduğunu iddia ediyor değiliz. Fakat, Allah'a hamd olsun, Râzî'nin telif ettiği gibi "Bir Saatte İyileşme" kitabının doğru bir nüshasını çıkarabildik.

Allah'ın muhabbetini, rızasını ve bizi muvaffak kılmasını diliyoruz. Şüphesiz o ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır.

İzzet el-Attar

Kahire'deki Suriyeli Gençler Heyeti Sekreteri

RÂZÎ'NİN TERCEME-İ HÂLİ

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî savunmaya gerek olmayan Müslüman bir tabibtir. Kesinlikle, asrındaki üstün vasıflı tabiblerin en meşhurudur. Mantık, hendese ve felsefe ilimlerinde de meşhurdur. Râzî, Rey şehrindendir, orada doğdu ve orada yetişti. Başlangıçta sıradan işlerle uğraştı. Sonra büyüdüğünde bunları terk ederek felsefe ve tıb ilmine yöneldi. Öylesine üstün başarı gösterip meşhur oldu ki Rey Hastanesi'nin yönetimine getirildi. Daha sonra Bağdad'a gittiğinde otuz küsur yaşlarındaydı. Orada şöhreti yayıldı ve Bağdad Hastanesi tabiblerinin reisliğine getirildi. Akdedilen ilim meclislerinde ve telif ettiği kitaplarda yeteneklerini ortaya koyan Râzî, asrında tıb ilimlerine dair bilinen bütün konularda telifler meydana getirdi.

Mesela, Galen'in kaybolan ve dağınık halde bulunan tıbbını diriltti ve eserini bir araya getirdi. Onun eksik bıraktığını da İbn Sina tamamladı.

Râzî'nin kurduğu meclislerde onun altında talebeleri, sonra talebelerinin talebeleri akabinde de diğer talebeler bulunurdu. Bir adam geldiğinde derdini ilk önce onu karşılayana anlatırdı, eğer onların bir ilmi varsa onlar cevap verirlerdi, cevap veremezlerse, diğerlerine yönlendirirlerdi, onlar da isabet edemezlerse Râzî onunla konuşurdu.

Râzî'nin kafası büyük ve hoş görünümlüydü, siması azametli olduğundan meclisindeki insanlara heybetli gelirdi. O cömert, faziletli, hastalarına şefkatli, ince düşünceli ve doğru bir bakış açısına sahipti.

Râzî, Rey'de ve diğer Acem beldelerinde kaldığında çoğunlukla mesleğiyle oranın melikleri, emirleri gibi ileri gelenlerine hizmet etti ve bazı kitaplarını onlar adına yazdı. Mesela, **Kitabu'l-Mansûri**'yi Samanoğulları Hanedanı'ndan Emir Mansûr adına, **Kitabu'l-Mulûki**'yi Taberistan hükümdarı Ali bin Sahib, **Bur'u's-Sa'at**'ı Vezir Ebu'l-Kâsım bin Abdullah adına telif etti.

Râzî, hikemî ilimlere aşırı derecede tutkundu. Bu konularda, özellikle kimya ve onunla ilgili ilimlerde, nefis eserleri bulunur. Önemli kimyevî keşifleri de vardır: Sülfürik asit, kükürt asitleri, damıtma alkol. Demir sülfürleri ilk evvel damıtarak hazırlayan kişidir. Arapça ona "ez-zacu'l-ahdar: demir sülfür/ferro vitriol" ismini vermiştir.

Bu damıtmalardan ortaya çıkan akıcı şeye de "zeytu'z-zac: kükürt yağı/sülfürik asit" ismini vermiştir. Râzî'nin bu asit elde etme yöntemleri bugün de kullanılmaktadır. Alkolü ise nişastalı, mayalanmış şekerli maddelerden damıtarak elde etmekteydi.

Râzî, kimya konusunda birçok kitap yazdı. Çağdaşlarının inandığı şekilde, madenlerin altına dönüştürülmesine inanıp inanmadığını bilmiyoruz. Ancak onun bu fenne dair yazdıklarından, insanlar bununla mal talep edilebileceğine inanmaktaydılar. Her hal û karda, doğrusu, bu tür teliflerle uğraşması ona büyük zarar vermiştir.

Kendisi için "**Kitabu'l-Mansûri**"yi telif ettiği Mansûri es-Samanî, kitapta da zikrettiği üzere, Râzî'den saf altın çıkarmasını talep etti. Râzî bunu yapamayınca Mansûr ona öfkelendi ve yaralanıncaya kadar kitapla başına vurulmasını emretti. Sonra onu hazırlayıp Bağdad'a gönderdi. Bu darbe gözlerine su inmesine sebep oldu.

Ona katarakt ameliyatı yapmak üzere gelen göz tabibine Râzî sordu: "Gözün kaç tabakası vardır?" Tabib dedi ki: "Bilmiyorum." Râzî dedi ki: "Bunu bilmeyen gözümü ameliyat edemez." Sonra da şunu söyledi: "Şimdiye kadar gözümü dolduracak kadar dünyaya baktım. Bundan sonra gözlere ihtiyaç yoktur."

Râzî, arkasında büyük bir yekûn tutan iki yüzden fazla kitap bıraktı. Zamanla bazıları yitirildi. Bu eserlerinden yirmi küsuru günümüze gelmiştir. En önemli eserlerinden biri olan **el-Hâvi**, onun tıb sanatındaki en üstün ve en büyük kitabıdır. Bu kitapta, kadim kitaplar, onlardan sonraki ve onun zamanına kadar gelen kitaplarda dağınık şekilde zikredildiğini gördüğü hastalık ve tedavilerini biraraya getirmiştir. Bu kitapta her sözü, sahibine isnad ederek belirtmiştir. **Tıbbu'l-Mansûri** kitabını, Horasan'ın yöneticisi Emir Mansûr bin İshak bin İsmail bin Ahmed adına telif etmiştir. Bu kitaptaki tıb sanatı ilmi ve uygulamasına dair incelemelerini kısa, veciz, kapsayıcı, nükteli cümlelerle toplamıştır. **Hey'etu'l-'Âlem** kitabında arzın küre şeklinde ve felekin ortasında olduğunu, güneşin dünyadan daha büyük olduğunu göstermek istemiştir. **Burhan** kitabı ve **Tıbbu'r-Rûhanî** kitabını, nefsî (psişik) ahlâkı ıslah için yazmıştır. Diğer bir kitabında, insan için Hakîm bir Hâlik'ın varlığını teşrih (anatomi) delilleriyle anlatmıştır: Azaların faydaları aksi mümkün olmayacak şekilde insanın yaratılışına delalet etmektedir.

Râzî'ye –Allah ondan razı olsun- dair güzel bir şiirden parça:

Ömrüme andolsun bilmiyorum, beni çağırır
Bela aceleyle, her nereye gidersem gideyim
Erimiş heykelden ve yıpranmış cesetten
Ruhun yeri neresidir çıktıktan sonra

Allah ona rahmet eylesin.

MUHAMMED BİN ZEKERİYYA ER-RÂZÎ'NİN BİR SAATTE İYİLEŞME KİTABI[1]

Neşreden ve dipnotları ekleme çalışmasını yapan Dr. Guigues
Fransız Tıb Mektebi Eczacılık Hocası

Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, Arab tabiblerin en meşhurlarından biridir. Çeşitli teliflerinden bir kısmı şunlardır: **el-Hâvi**, **el-Fusûl**, **Menafi'u'l-Ağziyye ve Def'u Madarriha** ve bunlara yapılan uzun şerhler. Yine onun zikredilmeye değer, az bilinen kitaplarından biri de, "**Bur'u's-Sa'at: Bir Saatte İyileşme**"dir. Nadir bulunan bu kitabın neşrinde, kütübhanemde bulunan yazma nüshaya dayandım. Bunu Saint Joseph Üniversitesi Kütüphanesindeki (Notlarda M2 ile gösterilecektir) nüsha ile, ikinci nüsha olarak Hidiviyye Kütüphanesinde (Notlarda C ile gösterilecektir) korunan nüshayla karşılaştırdım.[2] Böylelikle nüshanın metinlerinin sıhhatini, Arap tabibleri arasında mümtaz yeri olan teliflerden birini unutulmaktan muhafaza etmek için, tekid etmiş oldum.[3]

---

1 Burası Fransızca tercemesiyle neşreden Dr. P. Guigues'in Arapça takdiminden alınmıştır. Sonraki dipnotlarda işaret edilecek olan M2 ve C rumuzları bu neşre aittir. *H.A.*

2 Bu münasebetle, Kahire'deki Fransız Tıb Mektebi'ndei talebelerimden biri olan Muhammed Efendi Emin'e, Hidiviyye Kütübhanesi'ndeki nüshanın bir kopyasını almayı başarmasındaki gayretinden dolayı teşekkür ederim.

3 Dr. P. Guigues bu neşri 1904 senesinde Beyrut/Suriye Fransız Tıb ve Eczacılık Fakültesi'nde profesörlük yaptığı sırada neşretmiştir. Fransızca tercemesi: La Guérision En Une Heure De Razés ismiyle yapılmıştır ki Türkçesi yine: "Bir Saatte İyileşme"dir. Dr. Guigues ayrıca bitkiler ve zikredilen maddelerle ilgili bir takım notlar da eklemiştir. Bazı bitki isimlerinin tesbitinde bu metinden yararlandık. Bazı yerlerde ise farklı isimlendirme tercih ettik. *H.A.*

RÂZÎ'NİN BİR SAATTE İYİLEŞME KİTABI[4]

Batıda Razes olarak bilinen Ebu Bekir Muhammed İbn Zekeriyya er-Râzî, Arab tıb mektebinin en meşhur tabibidir. İbn Sina'dan başka hiçbir kimse onun yüksekliğine erişemedi. O, IX. asrın ikinci yarısında bir Farisî Irak şehri[5] olan Rey'de doğdu ve adını buradan aldı. Biyografisi çok iyi bilinmektedir. Birçok ilimle uğraşmasına rağmen en çok tabib olarak bilindi.

Râzî, 200'den fazla kitap yazdı. Yazdığı büyük eserler arasında, **el-Hâvi** (Batıda **Continent** denmekte), **Mansûri**, **Çiçek Hastalığının Tedavisi**, **Gıdaların Düzenlenmesi** vs. Biz Leclerc'in "**l'Histoire de la Médecine Arabe: Arab Tıb Tarihi**"nde[6] kısmî listesi yayınlanan bu küçük kitaplardan meraka değer ve az bilinenlerden birini yayınlamaya karar verdik.

Brocklmann[7] "**Arabische Litteraturgeschichte**"de, bu kitabın az sayıda olan el yazmalarının Paris, Cezayir, Berlin Münih, Leiden, Kopenhag, Goethe ve Oxford kütüphanelerinde olduğunu belirtmektedir. Yazar, Kahire'deki Hidiv Kütüphanesinde bulunan nüsha ile, Hibetullah tarafından 1890'da yayınlanan "**Catalogue of Arabic Books in the British Museum: British Müzesi'nde Bulunan Arapça Kitaplar Kataloğu**"nda 14535 a 15-2 no ile gösterilen nüshayı zikretmeyi unutmuştur. (Araştırmalarımız bu kataloğun, Hindistan'da görülen türden özensiz baskılardan biri olabileceğini düşündürüyor. Ciddi bir çalışma olsaydı gözden kaçmazdı.)

Râzî, kitabın giriş bölümünde, bu eseri meydana getirmesine öncülük eden şartları belirtirken ilginç bir gözlemini ifade etmektedir:

"Bütün bu teorilerin, hastayı daha çok ziyaret ederek kâr elde etmekten başka hiçbir amacı yoktur."

---

4 Dr. Guigues'in Fransızca tercemesinin önsözü. *H.A.*

5 Rey, İran'da bulunan bir şehirdir. H.A.

6 LucienLeclerc, E. Leroux Yayınevi, Paris, 1876. *H.A.*

7 Carl Brocklmann (1868-1956), Alman müsteşriki. *H.A.*

Çeviri, üç nüshanın harmanlanmasından oluşan metin üzerinden yapıldı. Ben oldukça iyi bir hatla yazılmış nüshaya sahibim; ayrıca Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi Şarkiyat Kütüphanesinde de bozuk bir nüsha vardır. Son olarak, öğrencim olan Muhammed Emin Efendi'ye de, Kahire'deki yazmanın bir nüshasını alabilmemi sağladığı için teşekkür ederim. Benim nüsha ile Kahire nüshası neredeyse birbirinin aynı olmakla birlikte, St. Joseph Üniversitesi nüshası ile arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu üç nüsha sayesinde, şarkiyat araştırmaları dergisi "**Machriq**"de yayınlanan, olabildiğince doğru Arapça bir metin elde etmeyi başardım. Metni izah etmek amacıyla mümkün olduğu kadar çeviriye notlar ekledim. Her hal û karda bu kitabın Arab tıbbı hakkında yeni bir sayfa açacağını ümit ediyorum.

P. Guigues

BİR SAATTE ŞİFA

بسم الله الرحمن الرحيم

Ondan yardım dileriz.

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî -Allah ondan razı olsun- dedi ki: Vezir Ebu'l-Kâsım bin Abdullah'ın[8] -Allah ondan razı olsun- yanında idim. Vezirin huzurunda, tıbba dair iddiaları bulunan bir topluluk tıbla ilgili bir takım şeyleri zikrettiler. Onlardan her biri ilimlerinin yettiği kadar tıb ilmi hakkında konuştu. Öyle ki bazıları şunu söyledi: "Günler ve aylar boyu bazı maddelerin biraraya gelmesiyle oluşan hastalıklar günler ve aylar boyu sürebilir. Bu yolla meydana gelen hastalıkların bir saatte iyileşmesi neredeyse mümkün olmayıp, bu tür hastalıklarda hastanın iyileşmesi günler ve aylar sonra tamamlanır." Bu sözü orada bulunan tabiblerden bir topluluk da işitti. Bunların hepsi hastaya gidip gelerek (vizit) ondan birşeyler koparmak istiyorlar. Vezirin günlerdir birçok hastalıkla boğuştuğu ve bir saatte iyileştiği biliniyordu. Onlar bundan dolayı hayrete düşmüşlerdi. Vezir benden, bir saatte iyileşebilen bütün hastalıkları içine alan bir kitabı kendisi için yazmamı istedi. Hemen evime dönüp bu kitap için çalışmaya başladım. Bu konudaki çalışmamı "Bur'u's-Sa'at: Bir Saatte İyileşme" diye isimlendirdim. Bu kitab "es-Sırru fi's-San'ati: Tıb Sanatının Sırrı"[99] kitabına benzemektedir. Çünki bu kitap da tıb konusunda bir düsturdur. Doğruya muvaffak kılan Allah'tır; dönüş ve varış da O'nadır.

Ebu Bekr -Allah ondan razı olsun- telif ettiği bu kitabın önemi hakkında dedi ki: "Bu kitapta baştan sona zikredeceğim hastalıklar bütün hastalıklar içinde bir saatte iyileşebilenlerdir."

---

8 P. Guigues neşrinde: "Ebu'l-Kasım Abdullah" şeklindedir.

9 Bu kitap da müellifin, "**Kitabu Sirru Sina'ati't-Tıbb**" ismiyle, İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Dr. Halid Harbi tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Daru's-Sekafeti'l-İlmiyye, İskenderiye. *H.A.*

1. Bölüm

Baş ağrısı

Eğer baş ağrısı, başın ön tarafı ve alın yönünde ise, bunun sebebi kan fazlalığı[10] olabilir.

Tedavisi: Hacamat veya fasd[11] yoluyla bir miktar kan almaktır. O anda, ağrıyan yeri hemen rahatlatır.[12] Veya bir miktar siyah haşhaşı (*Papaver somniferum* L. *nigrum)* iyice koklamalıdır. Bir miktarını da burna çekmeli ve şakaklara sürmelidir. Ya da biraz hünnap (*Ziziphus zizyphus*) yemeli veya şurubundan almalıdır. Yahud mercimek (*Lens culinaris*) suyu içmelidir. Veya bir miktar kişniş (*Coriandrum sativum*) almalıdır. Çünkü o sinirleri sakinleştirir.

Eğer baş ağrısı, başın ortasında olursa, bu hararetten olur.

Tedavisi: Ketenden bir bez parçasını gül yağı ve yeni açılmış üzüm[13] sirkesine batırıp, başta ağrıyan yere yapıştırmalıdır. Derhal iyileşir. Veya taze sağılmış bir süte, gül yağı karıştırmaksızın keten bez parçasını batırıp ağrıyan yere sürülür. Bu da ağrıyan yeri hemen sakinleştirir. Ya da ayakların altı menekşe yağı ve tuzla ovulur. Yahut nilüfer koklanır. Veyahut hıyar keskin sirke içine konarak yenir. Veya safrayı söndürme özelliği olan ekşi meyve peltesi/şurubu alınabilir. Bu da inşaallah aynı anda ağrıyı durdurur.

Eğer baş ağrısı, başın arka tarafındaki tepe noktasında ise, bu balgamdan kaynaklanır.

Tedavisi: Sekencebin[14] ve turp (*Raphanus sativus*) suyu ile kusturmak, karnında bulunan bütün balgamı kusuncaya kadar dereotu (*Anethum graveolens*) suyu içirmektir. Sıcak suyun içinde oturmaya çalışmak da ağrıyan yeri[15] derhal rahatlatır. Yahut bir miktar kara helile (*Terminalia chebule retz*) marmelatı veya Hind Bektaşi üzümü

[10] C nüshasında "من قبل" şeklindedir.

[11] **Hacamat:** Vücûdun arka bölgesinde, deriye önce ısıtılmış şişe, bardak v.s. vurarak, yüzeydeki kirli kanın toplanmasını sağlayarak, daha sonra kesici bir aletle (jilet veya bistüri) çok hafif kesikler oluşturarak kanatıp, ardından yine aynı aletle kanı toplama işlemidir. Günümüzde kupa terapisi ismiyle yeniden yaygınlaşan hacamat ikibin yıllık bir tedavi şeklidir. **Fasd:** Damarı yararak, damardan kan almaya denir ki, hacamattan farkı vücudun ön yüzeylerine de uygulanabilmesi, daha derin kesik oluşturması, damara doğrudan bir müdahale olmasıdır. *H.A.*

[12] P. G. neşrinde "على المكان" şeklindedir.

[13] P. G. Neşrinde "خمر"şeklindedir.

[14] M2 nüshasında, "بالخلو العسل: sirke ve balla" şeklindedir. *Sekencebin: Sirke, bal ve su ile yapılan bir çeşit şuruptur. İçeriği şöyledir: Bal: 2 birim; sirke: 1 birim; su: 4 birim. Karıştırılarak şurup kıvamına gelinceye kadar hafif ateşte pişirilir. Soğutulduktan sonra kullanılır. Sekencebin şeklinde İslam tıbbı kitaplarında geçen tüm terkipler sirkeyle yapılmaktadır. H.A.*

[15] P.G. neşrinde: "على المكان" şeklindedir.

(amla: *Phyllanthus embelica*) marmelatı alınır. Bu da aynı anda ağrıyan yeri rahatlatır. Ayaric-i faykara[16] ile gargara yapmak da aynı anda iyileştirir.

2. Bölüm

Göz tahrişi (irritasyon)

Göz tahrişi güneşde yürümekden olur.

Tedavisi: Siyah haşhaş koklamalı ve onu gözünün etrafına sürmelidir.

Veya ateşin yanında oturmaktan olur.

Tedavisi: Soğuk tabiatlı gıdalardan bir miktar yemelidir. Yine bir miktar kara helile gözüne sürme gibi çekmelidir. O anda iyileşir.

3. Bölüm

Soğuk algınlığı

Soğuk algınlığı, tedavisi bir saatde olabilen en zor hastalıktır. Bu hastalıkta hastanın kafatasından son derece sıcak bir ter boşanır. Eğer hissettiği hararet dimağına hakim olursa, derhal o saatte iyileşir.

Tedavisi: Bir keten bez parçası alıp ateşe tutarak kafatası üzerine koymaktır. Isıyı hissettiğinde o vakit rahatlar.

4. Bölüm

Diş ağrısı

Tedavisi: Hastaya iki veya üç mevzek tohumu[17] (bitotu: *Delphinium staphisagria*) alması ve bunu pamukla sararak, suyla ıslatıp iki taşın arasında ezmesi söylenir. Hastalıklı dişinin üzerine koyduğu anda ağrısı yatışır. Ya da iki kırat[18] ağırlığında eski mağrib kudret helvasından[19] alınır, bir pamuğa sarılarak ağrıyan yere konur ve sıkıca

---

16 ايارج فيقرا: Ayaric, mürekkep ilaçlara verilen isimdir. Ayaric-i faykara ise, baş ağrısı, mide asidi fazlalığı, eklem ağrıları, kolunc ağrıları, kısmi felç, azaları rahatlatmak için kullanılan bir terkiptir. İçeriğinde şu maddeler vardır: Mestaki, zaferan (safran), sünbül-i tayyib (Hind sünbülü: nardostachys grandiflora), belesan tohumu (pelesenk), asarun (Sünbül-i Rumi: asarum europaeum L), mürver, Çin tarçını (dar-ı Çini) bunların hepsinden birer dirhem; sarısabır (sabru uskutri: aloe perryi) onaltı dirhem (bazı tabibler buna izhir (cymbopogon schoenanthus veya andropogon schoenanthus, deveotu olarak da bilinir), kebabiye ve küçük Hindistan cevizi de eklerler) birbirine karıştırılıp iyice dövülüp, elenir, kullanılacağı zaman iki dirhem içilir veya balla birlikde yenir. (Bir dirhem: 2,975 gr'dır, terkiblerde 3 gr olarak alınabilir.) *H.A.*

17 P.G. neşrinde: "ميوزاج" şeklindedir. Ancak yazılış yanlıştır: Doğrusu "مويزج"dir. *H.A.*

18 Günümüzde, bir kırat: 0,20 gr. olarak kabul edilir. *H.A.*

19 Mağrib kudret helvası, ipek otu veya sodom elması (asclepias procera veya calotropis procera)

ısırılır. O anda ağrısını keser. Burada galiye,[20] katran, ateşle dağlama (koterizasyon) ve afyon gibi birçok şey tedavide kullanılabilir.

5. Bölüm
Kerpeten kullanmadan diş çekimi
Tedavisi: Akır-ı karha (*Anthemis pyrethrum*) alınır ve üzüm sirkesi içerisinde hamur gibi yumuşayıncaya kadar bir ay bekletilir. Sonra ondan bir arpa tanesi ağırlığında bir parça alınır ve hasta[21] diş üzerine konursa, dişi o vakit düşürür. Veya yazın dut (*Morus nigra*) kökünün suyu güneşte pelteleşinceye kadar koyulaştırılır ve ondan bir parça alınarak ağrıyan diş üzerine konur, o vakit derhal dişi yerinden çıkarır.

6. Bölüm
Ağız kokusu
Tedavisi: İyi kırmızı Tebriz üzümü[22] alınır, taze mersin dallarıyla (*Myrtus communis*) birlikte dövülür ve fındık tanesi haline getirilerek alınır. Derhal ağız kokusunu giderir.

7. Bölüm
Bademcik iltihabı
Tedavisi: Dut pekmezini harnup pekmeziyle[23] gargara yapmaktır. Derhal rahatlatır.

---

denilen bitkinin sütlü özsuyundan elde edilen şeker. Aslında kudret helvası tatlı lezzete sahip birçok bitkiden elde edilen usarelere verilen umumi bir isim olup, meşe, ılgın, söğüt, adi deve dikeni (alhagim aurorum) gibi bitkilerden elde edilmektedir. İbnu'l-Baytar, mağrib kudret helvasının, Trablusgarb'taki bitkilerden elde edildiğini söyler. P.Guigues'in notundan.

20 Büzüştürücü etkiye sahip misk, amber, şebboy yağı, bal, tarçın, kuru üzüm, karanfil ile yoğrulup kaynatılıp, güneşte kurutularak, hap şekline getirilen terkip. *H.A.*

21 P.G. neşrinde "ضرس عليل" şeklindedir.

22 P.G. neşrinde: "جيد بزوری زبيب": İyi çekirdekli kuru üzüm, Fransızca baskısındaki nota göre diğer M2 nüshasında: "جديد" şeklinde. O zaman mana, "taze çekirdekli üzüm." şeklinde olur ki doğrusu bu daha uygundur. *H.A.*

23 Hem İzzet el-Attar neşrinde, hem de P. Guigues neşrinde köpek dışkısı manasındaki "الكلب خرء" şeklinde verilmiştir. M2 nüshasındaki, "زبل" yine zibil, dışkı manasına gelir. Fransızca tercemede de bu şekilde mana verilmiştir. Ancak biz burada bir yazım hatası olduğunu düşünüyoruz. Muhtemelen "الكلب خروب": Harrûbu'l-Kelb kelimesi hatalı olarak "الكلب خرء" şeklinde yazılmış olmalı. Harrûbu'l-kelbin (köpek harnubu: anagyris foetida) denilen Mısır'da yetişen, meyveleri böbreğe benzeyen bir çeşit bitki olduğu İbn Baytar tarafından ifade edilmiştir. Ancak Arapça bazı luğatlerde keçiboynuzu karşılığı da verilmiştir. Bizce keçiboynuzu çeşididir ki, anjin, bademcik iltihabı gibi hastalıklarda kullanılması da, bizim metinde verdiğimiz mananın doğru olduğunu gösterir. *H.A.*

8. Bölüm

Boğaza sülük yapışması

Tedavisi: Bir dirhem ağırlığında üzüm alınır, bakla (*Aphis ulmariae*) içerisinde dövülür, elenir ve üzüm sirkesinde[24] eritilerek gargara yapılır. Hemen boğaza yapışan sülüğü ayırır.

9. Bölüm

Migren

Tedavisi: Ceylan[25] gübresiyle buğu yapılırsa derhal iyileştirir. Veya köpek kemikleriyle buğu yapmalıdır. Eğer yüz felcine yol açmışsa, bir avuç arpa alınır, su kabının altına konur ve üzerine su damlatılarak yumuşatılır. Sonra biraz (yarım ratl)[26] sıkılarak suyu alınır, kabukları soyulur, bunun üzerine bir danik[27] çadıruşağı (çadırkuşağı: *Dorema ammoniacum*) ve bir danik çakşır (*Opopanax cheironium*) eklenerek dövülür. Elde edilen toplamdan bir veya iki danik ağırlığında burna çekilir. Eğer başta ağrı ortaya çıkarsa, ister yaz olsun, ister kış olsun başa soğuk su dökülür. İnşaallah o anda bu ağrılar giderilir.

---

[24] M2 nüshasında, "الخمر بخل" şeklindedir.

[25] Fransızca tercemeli metinde, "عرطنيثا" şeklinde okunmuşdur. Bu da metinde okumakla ilgili bir işkal olduğunu gösteriyor. ʿArtanisa, Arabların Bahûr-ı Meryem (Buhurumeryem: cyclamen europeum) dedikleri bitkidir. Fransızca baskıda Artanisa'nın arslan kuyruğu (leontice leonpetalum) olarak da tanımlandığı belirtilmiştir. Bu takdirde mana: "Buhur-ı Meryem buğusuna durmakdır." olur. Mısır baskısı esas alınırsa, o zaman bu yazmanın esas alındığı nüshada "طابيثا ببعر" yerine "بعرطنيثا" yazılmış olmalı. "طابيثا"de Aramice ceylan demekdir. Zannederim mesele "ببعر" deki harf-i cer olan ba'nın sehven yazılmamasından kaynaklanmaktadır. *H.A.*

[26] P.G. neşrinde "نصف رطل" şeklindedir. Ratl: Ratl-ı Şer'i-i Bağdadi: 408 gr, ratl-ı Şami: 2.564 kg, ratl-ı Mısri: 449.28 gr. ağırlığında bir ölçü birimi. Burada ratl-ı Bağdadi esas alınırsa, yarım ratl: 204 gr'a tekabül eder. *H.A.*

[27] Danik: Dirhemin 1/6 sı olup, 0.495 gr. kadardır. *H.A.*

10. Bölüm

Sara (epilepsi)

Tedavisi: Eftimon[28] (küşüd: *Cuscuta epithymum*), akırı karha, lavanta (*Lavandula officinalis*),[29] eğrelti otu (*Polypodium vulgare*) öğütülüp, elenir ve Taif yağıyla yoğrulur. Yemeklerden önce[30] bir ceviz büyüklüğünde alınır. Bu terkip, sarayı bir haftada def eder.

11. Bölüm

Kulakta uğultu ve çınlama (tinnitus)

Tedavisi: Siyah haşhaş[31] suda güzelce demlenir ve kulağa damlatılır. Rahatsızlık derhal geçer.

12. Bölüm

Burun kanaması (epistaksis)

Tedavisi: Yemen şabını[32] burna çekmektir. Veya kanama olan tarafa hacamat aleti vurulur, o anda rahatlatır.

13. Bölüm

Basur (hemoroid)

Tedavisi: Bir danik ağırlığında Şam yılanyastığının (*Arum vulgare*) buharına durulur. O vakit rahatlatır. Eğer bu hap olarak yapılır ve ondan bir danik ağırlığında alınırsa, bu derhal ağrıyı giderecek etkidedir.

[28] C nüshasında “afyon” şeklindedir.

[29] P.G. neşrinde “اسطوخدوس” kelimesi karabaş otu (lavandula stoechas) olarak terceme edilmişse de, “ustuhdus” Farsça’da lavanta (lavandula officinalis) olup, Arapça’da karabaş otu (الخزامى زهرة) olarak isimlendirilir. *H.A.*

[30] Diğer bir nüshada, “النوم قبل: uykudan önce” şeklindedir.

[31] C nüshasında “المصرى الافيون: siyah haşhaş” şeklindedir.

[32] Eskiler, arsenikasiti, sodyum karbonat, tartar kalsine krem(potasyum karbonat), vb. gibi farklı ürünlere şap adını verirdi. (P.G.) *Şap tuz içeriği yoğun bileşiklere verilen bir isim olup, genel olarak alüminyum ve potasyum sülfatı bileşikleridir.*

14. Bölüm

Makat kenarında iltihab ve yarılma (fistül)

Tedavisi: İltihap olan yere yeşil çinko[33] sürülür. Bu derhal iyileşdirir.[34]

15. Bölüm

Bir veya daha fazla senedir akıntısı durmayan eski[35] cerahat (iltihap)lar

Tedavisi: Üzerinden üç veya daha fazla sene geçen eritilmiş inek yağı alınır, pamuktan bir fitil yapılarak yağa batırılır ve yaranın üzerine konur. Tedaviden sonra üç gün içinde irin akıntısı kesilerek cerahat tamamen kapanır.

16. Bölüm

Yeni cerahat (iltihap)lar

Tedavisi: Meşe zamkı ve kara helile (*Terminalia chebule retz*), bir misli kadar kuhl[36] ve kafur[37] suyuyla sürme gibi ezilir, yağ ve balla yumuşatılarak cerahatın üzerine konur. Aynı vakit tedavi eder.

17. Bölüm

Düşme veya darbe sebebiyle azalarda oluşan ağrıyı giderme

Tedavisi: Akasya (*Acacia nilotica*), sarısabır (*Aloe vera*), maş fasulyesi (*Phaseolus mungo*), yabani nar (*Punica granatum*), kil-i Ermeni alınarak, hepsi dövülüp-ezilir ve taze mersin suyu ile nemlendirilir (karıştırılır),[38] sonra bundan ezilen yere ince bir şekilde sürülür. Derhal ağrıyı iyileştirir ve morarmayı[39] giderir.

---

33 Adı tutiya olan metal oksit içeren çeşitli uygulamalı ürünler vardır. Râzî'nin bahsettiği tutiya bakır içerikli Doğu Asya'dan gelen bir mineral olmalı. Nitekim Berthelot'a göre (Ortaçağ Kimyasına Giriş) tutiya bakır içeren çinko cevherleridir. Günümüzde kullanılan göz damlalarında da çinko ve bakır tuzları vardır. Benim tahlilime göre, beyaz tutiya çinko oksit olup, mavi tutiya ise bakır sülfattır. P.G. (Türkçe'de göztaşı dediğimiz bileşik ki bunun susuz şekilleri soluk yeşil renktedir.)

34 C nüshasında "الحال فى المدة يقطع" şeklindedir.

35 C nüshasında "العسيرة: zor" şeklindedir.

36 Açık konuşmak gerekirse, kuhl, antimona dayalı göz damlası, anlamına gelir. Antimon ancak, basitçe damladır. Basitçe kuhl, bütün Müslüman ülkelerde göz kuruması için kullanılan antimon sülfür ve siyah karbon esaslı bir damladır. P.G.

37 M2 nüshasında "الكافور من" şeklindedir.

38 M2 nüshasında " الآس بماء يخلط و: mersin suyu ile karıştırılır" şeklindedir.

39 P.G. neşrinde "الخضرة: yeşilliği" şeklindedir.

18. Bölüm

Ateş yanığı ve ağrısı

Ateş yanığından dolayı şiddetli ağrı ortaya çıkar.

Tedavisi: Yara saf gül yağıyla nemlendirilir. Birer parça İsfehan mürdesengi,[40] kireç, dövülmüş[41] gül, kına (*Lawsonia inermis*) ile hazırlanan karışım dövülüp un edilerek yanığın üzerine serpilir. Ağrıyı giderir ve üç günden daha kısa sürede tamamen iyileştirir.

19. Bölüm

Makad sarkması (rektal prolapsus)

Tedavisi: Bir koyun tırnağı veya boynuzu alınır, yakılır, dövülür, elenir ve bir avuç narçiçeği, şap, meşe mazısı,[42] gül unu, nar kabuğu, taze mersin ile karıştırılır. Bunların hepsi biraz su ile özü çıkana kadar pişirilir. Hasta makad sarkması olan yeri bununla sararak üzerine oturur. Sonra bunu tekrarlar. Böylece makadı sağlamlaşır ve yerinden çıkmaz.

20. Bölüm

Şiddetli karın ağrıları (kolik)

Tedavisi: Macûn-ı mulûkiden[43] alınır, bu derhal ishal eder. Veya ebu cehil karpuzu (*Citrullus colocynthis*) alınır, etli kısmı çıkarılır, bir fitil yapılarak hastaya tatbik edilir ve acısına tahammül etmesi söylenir. Derhal bağırsaklarını boşaltır, ancak bu ilaç ona çok şiddetli bir acı verir[44] ve karın sancısına yol açar.

Bu sancının tedavisi: Bir avuç kişniş (*Coriandrum sativum*), biraz kimyon (*Cuminum cyminum*), Karaman kimyonu (*Carum carvi*), bir avuç arpa,[45] bir avuç nar çekirdeği hep birlikte güzelce pişirilir. Sonra bunun suyundan yarım ratl alınır ve üzerine bir okka[46] süzme bal dökülerek çırpılır ve içilir. Hemen iyileştirir.

---

40 PbO (kurşun-2- oksid) bileşiği. Günümüz kimyasında litarj denilir. Sarı kristalize bir bileşiktir.

41 C nüshasında "مطحون: un edilmiş" şeklindedir.

42 M2 nüshasında "بلوط عفص و: meşe mazısı" şeklindedir.

43 Mesir macunu benzeri birçok bitki, baharat, sakız v.s. maddenin un halinde bal ile karıştırılmasıyla yapılan macun. *H.A.*

44 *C nüshasında "حدر: şişkinlik" şeklindedir.*

45 M2 nüshasında "حزاة و زعتر: kekik ve hazzat (bir çeşit bakla" şeklindedir.

46 Bir okka: Takriben 1282 gr. mikdarındaki ağırlık ölçüsü.

21. Bölüm

Küçük çocuklarda kanlı ishal (dizanteri)

Tedavisi: Bir miskal[47] tere tohumu (*Lepidium sativum*) alınır, üzerine üçte ikisi kadar Kirman kimyonu[48] (*Cuminum cyminum*) eklenir ve dövülerek elenir. Eski eritilmiş inek yağıyla macun haline getirilir, anne, sütüyle çocuğa verir. Hemen iyileştirir.

22. Bölüm

Küçük çocuklarda ishal (diyare)

Tedavisi: Keçi peyniri mayası, anne sütüyle birlikte verilir. Derhal iyileştirir.

23. Bölüm

Bünye zayıflığı[49]

Tedavisi: Sandal (*Santalum album*) veya kafur ve şahtere (*Fumaria officinalis*) –ki reyhan-ı Süleymani de denir- suyuyla karın bölgesi ve çevresini yağlamak ve kendir hapları fayda verir. Biz bunu **Mansûri** kitabında "Bünye Zayıflığı" bölümünde anlattık.

24. Bölüm

Kalb ağrısı[50]

Tedavisi: Bir avuç dolusu Şam fıstığı içi (*Pistacia vera*), bir avuç andız otu (zencebil-i beledi: *İnula helenium*) ve bir avuç su teresi (*Eruca sativa*) alınır, taze dövülerek balla karıştırılır ve bir kaşık yenir. Hemen kalb ağrısını giderir; sürekli kalb ağrısına da faydalıdır. Allahu Teala'nın izniyle sıcak balgamı da söker.

25. Bölüm

Karnı büzüştürmek/mideyi sıkılaştırmak

Tedavisi: Haşhaş kabuğu alınır, taze olarak dövülür ve gül suyu ile macun yapılır. Yarım dirhem sabah, yarım dirhem akşam yatarken kullanılır. Anında şifa verir.

---

47 Bir miskal: Takriben 4,80 gr mikdarındaki ağırlık ölçüsü.

48 Kirman kimyonu bizdeki Karaman kimyonunun aynısıdır. *H.A.*

49 Bu bölüm P.Guigues neşrinde yok. *H.A.*

50 23 ve 24. Bölümler sadece M2 nüshasında var.

26. Bölüm

Siyatik

Bu hastalık çok tehlikeli olup, halk bununla ilgili bilgi azlığından dolayı telef olmaktadır. Kuyruk sokumundan başlayıp ayaklara kadar inen, vücudun dış yüzeyinde beliren bir hastalıkdır. Hakkında etraflıca konuşsaydık şüphesiz iyi olurdu, ancak kitabımızın maksadını aşmak istemediğimden kısa ifade ediyorum.

Tedavisi: Bir dirhem Sukutra[51] sarısabır (*Aloe vera*), onun kadar sarı helile (*Terminalia citrina*) ve acı çiğdem (*Colchicum variegatum)* alınır, hepsi dövülerek elenir ve hap haline getirilerek kullanılır. İshal yapar, beş-altı defa alınmakla derhal iyileştirir. Bu ilaçla siyatik hastalığı senelerce[52] sürmüş, ayağa kalkamamış, bir tarafından öbür tarafına dönemeyen çok yaşlı birini tedavi ettim, Allahu Teala'nın izniyle derhal iyileşti.

27. Bölüm

Uyuşma/uyuşukluk/hissizlik[53]

Tedavisi: Kerevit külü alınır, yağ ile karıştırılır ve uyuşan yere sarılır, anında giderir. Katran da içilerek ve sürülerek uyuşmaya karşı kullanılır. Hastanın çokça yıkanması fayda verir. Yine ebu cehil karpuzunun etli kısmı yağda kızartılarak uyuşan yer bununla yağlanır. Derhal iyileşir. Yine yeşil ebu cehil karpuzuyla uyuşan yer ovulduğunda, bu da anında fayda verir. Ve yine kayışkıran kökü (*Ononis antiquorum*) dövülerek damıtılmış alkol ruhu, kuru ve yaş üzüm eklenerek kullanıldığında uyuşan ve ağrıyan yere fayda verir. Bedeninin herhangi bir yeri uyuşan kimse, bunları denerse faydasını görür.

---

51 Yemen'e bağlı endemik bitkiler yönünden zengin bir adadır. Burada bulunan bitkilerden üçte birinden fazlası başka hiçbir yerde bulunmuyor. *H.A.*

52 C nüshasında "كثيرة سنين" şeklindedir.

53 Bu bölüm sadece M2 nüshasında vardır. Belki de aslına eklenmiştir. Çünkü burada damıtılmış alkolden bahsedilmektedir. Bilgin Berthelot bunu, Râzî'nin bilmediği gerekçesiyle şüpheyle karşılamaktadır. (P. Guigues.) İzzet el Attar ise Dr. P.Guigues'in bu değerlendirmesiyle ilgili şu açıklamayı yapar: "Fransız tıb mektebi hocası ve "Bur'u's-Saat: Bir Saate İyileşme" kitabını yayınlayan Dr. Guigues'e göre, bu bölüm Râzî'nin kitabına eklenmiştir. Çünkü Râzî uyuşma konusunda damıtılmış alkolle tedaviyi bilmiyordu. Biz, bazı nüshalarda "Uyuşma" ve "Uyuz" bölümleri zikredilmemekle beraber, bazı nüshalarda zikredildiğine muttali olduk." Râzî'den daha önce Cabir bin Hayyan'ın damıttığı maddeler arasında alkolün de bulunduğu, Cabir'de kalma bazı risalelerde mevcuttur. Dolayısıyla kimyada Cabir'in bir izleyicisi olan er-Râzî'nin alkolün damıtından haberdar olması uzak bir ihtimal değildir. İzzet el-Attar'ın önsözünde de belirttiği gibi, Râzî de alkolü damıtmıştır.

28. Bölüm

Bitkinlik ve yorgunluk

Mesela, on veya daha fazla fersah[54] yol yürüyen bir adamın, düçar olduğu yorgunluk ve mafsallarında meydana gelen sertleşmeden dolayı artık ilerlemesi mümkün olmaz.

Tedavisi: Oturduğu bir vakitte tırnaklarına herhangi bir yağ sürmelidir.[55] Bu takdirde aynı şekilde yürümesi mümkün olur. Yine eğer yaz ve sıcak ise, adamın ayağını soğuk suya tutması da fayda verir. Eğer kış ise, suyu bedenine değdirmeden, topuklarına kadar tutmalıdır. İnşaallahu Teala bitkinliği o vakit götürür.

29. Bölüm

Uyuz/kurdeşen (ürtiker)

Tedavisi: Yabani acı bakla (*Lupinus perennis*) alınır, güzelce dövülür, sonra suyun içinde bir veya iki gün bekletilir. Uyuz olan yer yıkandıktan sonra, elde edilen bu sıvıyla yağlanır. İnşaallahu Teala bu fayda vericidir.

30. Bölüm

Kışın soğuk suyla yıkanan ellerde oluşan kaşıntı

Tedavisi: Çok sıcak bir su hazırlanır ve içerisine bir avuç tuz koyulur. Eller tuzlu suyun içinde bir saat tutulur, o vakit hemen iyileşir.

Nihayet maksadımıza ulaşdık; o halde deriz ki: Büyük ve Yüce olan Allah'tan başka dönüştürecek ve kuvvet sahibi yoktur. Allah bize yeter, O ne güzel Vekil'dir. Allah'ın salat ve selamı bol bol ve ebediyen Efendimiz, sevgilimiz ve kıyamet gününde şefaatçımız Muhammed'in üzerine olsun.

"Tıbda Bir Saatte İyileşme" ismi verilen risale burada tamamlandı.

Telif: Şeyh Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî

Allah ondan razı olsun ve Meva cennetine koysun.

---

54 Bir fersah: 8130 m. mikdarındaki uzunluk ölçüsü.

55 C nüshasında "يطلى ان: kaplamak" şeklindedir.

14. Merkezefendi
Geleneksel Tıp Festivali Anısına
8-16 Haziran 2013

MERKEZEFENDİ
GELENEKSEL TIP
DERNEĞİ

9 789750 002489